

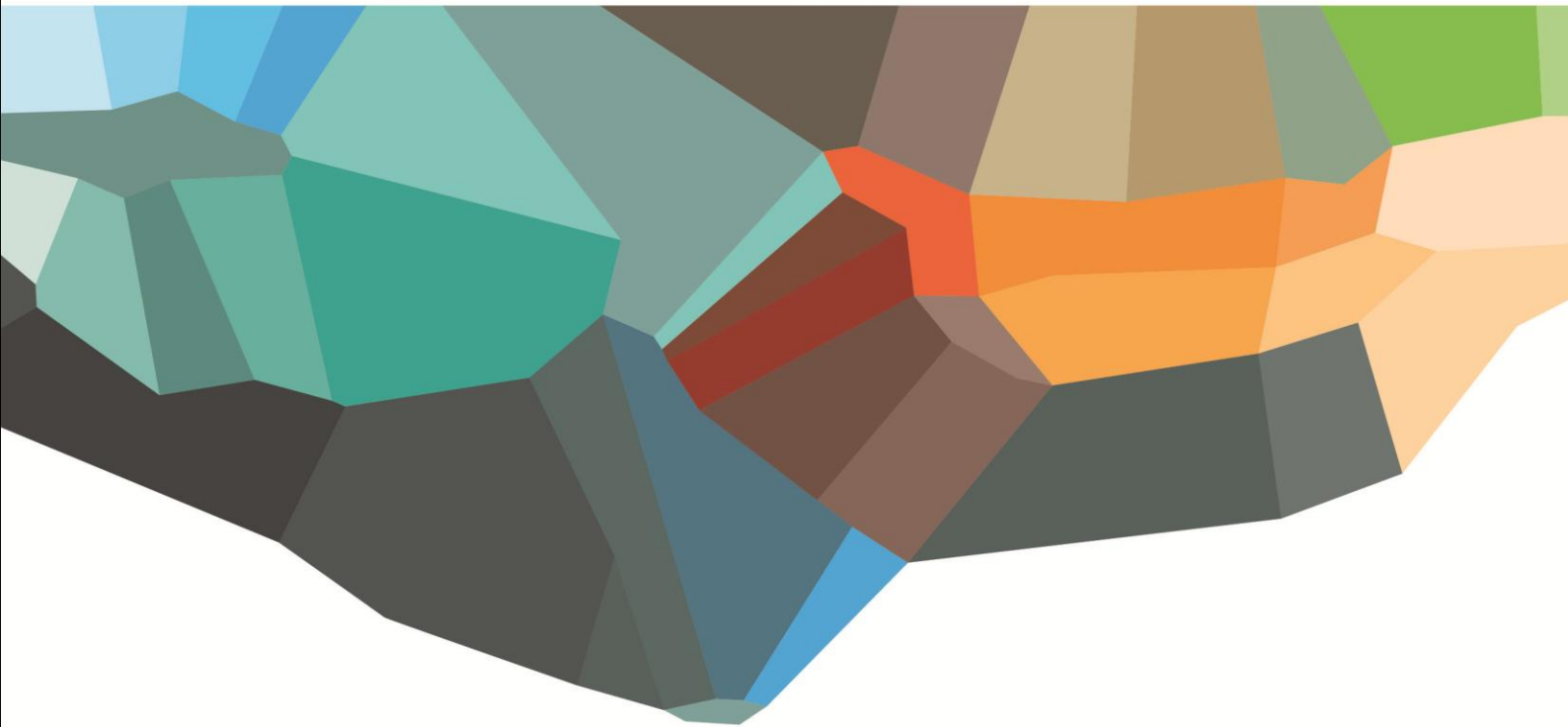
UNIVERSITETET I
NORDLAND

MASTEROPPGAVE

Møtet med brukernes erfaringskompetanse i
rusfeltet - og en ny fremtid for sosialt arbeid.

Master i sosialt arbeid
SA 349 S

Stein Feragen

Forord

”Jeg lærer for å leve - jeg lever for å lære”

All forskning bør ha en hensikt. Det er mitt ønske at denne forskningen kan bidra til å sette lys på et fenomen som synes å ha en positiv virkning på rusmisbrukeres livssituasjon.

Det har vært svært inspirerende for meg å arbeide med denne masteroppgaven. Jeg har møtt mennesker, som tross en vanskelig livssituasjon, har kjempet gjennom tilbud for seg selv og for andre i et felt hvor de tradisjonelt ikke har mottatt særlig støtte eller anerkjennelse, og blitt tatt svært godt imot.

Jeg takker med dette mine informanter og alle de jeg har vært i kontakt med som daglig arbeider for rusmisbrukernes rettigheter og sosial rettferdighet, i Tromsø og i resten av landet. I tiden jeg har arbeidet med masteroppgaven har mitt studiested endret status fra høgskole til universitet. Jeg takker den tidligere Høgskolen i Bodø og nå Universitet i Nordland for gode fasiliteter og engasjerte ansatte og medstudenter, for å ha gjort studiet til en hyggelig opplevelse og en tid jeg for alltid vil tenke tilbake på med stor glede.

For en novise inne forskning er veiledningen uvurderlig. Jeg takker min veileder Hanne Thommesen ved UiN for å ha tatt så godt imot meg, delt av sin brede kompetanse på feltet og vært min støttespiller under hele forskningsprosessen.

Innhold

Forord	2
Innhold	3
Kapittel 1 Innledning, avgrensning og problemstilling	5
Hva vet vi, og hva vet vi ikke om brukerstyrte tjenestetilbud i rusfeltet?	6
Over- og underordnede problemstillinger	8
Utdyping av tema og problemstilling	9
Avklaring av begreper med foretrukket litteratur	11
Masteroppgavens videre gang	13
Kapittel 2 Metode	15
Mitt vitenskapsteoretiske utgangspunkt – og valg av strategi	15
Utvalg av datakilder	16
Tilnærmingen til innsamlingen av data	17
Analyse av innsamlede data	19
Angående validitet og reliabilitet	21
Forskningsstudiens overføringsverdi	23
Kapittel 3 Artikkel 1	25
Metoden	26
Kafé X – brukermedvirkning i praksis	27
Her og nå & der og da	28
Brukermedvirkning i teorien	29
En av få	30
Brukernes kafé	32
”Vi har kontroll...”	32
”Koffein er det sterkeste du får her”	34
” ...å bli sett”	35
Til det siste!	36
Referanser	37
Kapittel 4 Artikkel 2	40
Individets behov for anerkjennelse	41
Kafé X – tilbudet og fenomenet	43

Metode	44
Utløsningen av selvtillit gjennom anerkjennelse.....	46
Rusmisbrukerens adgang til velferdsstatens goder.....	47
Anerkjennelse gjennom fellesskapet	51
Anerkjennelsens endelige formål	53
Referanser	55
Kapittel 5 Sosialarbeiderens muligheter - nye perspektiver	57
Brukernes mobilisering for en bedre livssituasjon (1).....	57
Forståelsen av den andre (2)	60
Nødvendige krav (3).....	61
Evnene til omstilling (4).....	62
Hvordan integrere brukernes erfaringer i sosialt arbeid?.....	64
Kampen for å overleve	64
... sammen.....	65
Makten og æren	66
Brukernes involvering i feltet.....	67
... som tjenesteytere og sosialarbeidere.....	69
”... for dette her virker!”.....	70
Forslag til utbedringer på systemnivå.....	71
Forslag til utbedringer på individnivå.....	71
Kapittel 6 Oppsummering	73
Tjenestemottakere og -ytere.....	73
Betydningen av definisjonsmakten.....	74
Betydningen av anerkjennelsen.....	75
Erfaringskompetansen som et virkemiddel og en overførbar kunnskap	76
Overføringsverdien av forskningen	77
Et behov for videre forskning.....	77
Referanser	79
Vedlegg	85

Kapittel 1 | Innledning, avgrensning og problemstilling

”Det er lettere å henvende seg til de som har hatt de samme erfaringene som en selv. Rusfeltet synes nå å innse det, at vi sitter på en kompetanse, og at vi sammen kan skape både bedre tilbud og muligheter enn man kan gjøre alene med fagkompetanse eller med brukerkompetanse” (Tidligere rusmisbruker i Tromsø).

Det foregår en aldri så liten revolusjon i rusfeltet. Enkeltpersoner og grupper med rusmisbrukererfaring engasjerer seg og medvirker i økende grad til utvikling av tilbud tilpasset den enkelte rusmisbrukers eller tjenestemottakers behov. Forvaltningen har lagt til rette for denne medvirkningen gjennom innføring av nye lover og forskrifter, og gjennom inkludering av brukerorganisasjonene i utvalg og råd. Rusmisbrukere har således, de siste årene, fått en betydelig innflytelse overfor det offentlige tjenesteapparatet og de tjenestetilbudene som omfatter dem som brukere.

I 2004 tok en rusmisbruker i Tromsø initiativ til å søke midler til et brukerstyrt prosjekt bestående av et kafétilbud, arbeidstrening og aktiviteter for andre rusmisbrukere i tilfriskning. Med brukerstyrt menes her at brukere eller tjenestemottakere, i dette tilfellet tidligere rusmisbrukere, kontrollerer både prosesser og beslutninger i utvikling og drift av det aktuelle prosjektet. Dette prosjektet, med navnet ”Kafé X”, fikk midler fra Sosial- og Helsedirektoratet¹ til drift i tre år, fra 2005-2008 (Hårvik 2008). Prosjektet ble videreført og kan i dag sies å være et etablert etterverns- eller rehabiliteringstilbud, støttet økonomisk av Tromsø kommune, lokale interesseorganisasjoner og private støttespillere. Tilbudet har vært et supplement til de offentlige tjenestetilbudene med en noe annen tilnærming til rusmisbrukernes utfordringer enn de kommunale rehabiliteringstilbudene. Hva som skiller de respektive tilbudene vil jeg komme tilbake til.

Rusmisbrukeren har tradisjonelt befunnet seg i en avmaktssituasjon, som kriminalisert gjennom bruk av ikke lovlige substanser og inntil nylig med begrensede rettigheter til behandling av et mildt sagt helseskadelig rusmisbruk. Det er betimelig å hevde at rusmisbrukere over tid har vært utsatt for krenkelser, med konsekvenser som for eksempel utestenging fra samfunnet. Med Kafé X og andre beslektede tilbud initiert av rusmisbrukere i Tromsø, som Tilbake Til Verden (TTV) og brukerorganisasjonen Marborg (tilbud jeg vil komme tilbake til), har rusmisbrukere i Tromsø engasjert seg og tatt et stort ansvar for å bedre

¹ I dag *Helsedirektoratet*.

sin egen og andre rusmisbrukeres livssituasjon. Slike initiativ kan og bør likestilles med former for aktivist- og empowerment- ideologi, all den tid rusmisbrukere kjemper for sosial rettferdighet og sin rettmessige plass i samfunnet.

Hensikten med studien som ligger bak denne masteroppgaven var i utgangspunktet å belyse et fenomen som er relativt nytt og som har gitt rusmisbrukere i Tromsø et bredere tjenestetilbud, for så å kunne trekke veksler på de erfaringene rusmisbrukerne og/eller tidligere rusmisbrukere har gjort seg med disse tjenestetilbudene, initierte og driftet av dem selv. Jeg kom inn i rusfeltet for åtte år siden nærmest ved en tilfeldighet. Legemiddelassistert rehabilitering (LAR) hadde begynt å etablere seg som behandlingstilbud til de med en avhengighet til opioider, og rehabiliteringen som en viktig del av LAR skulle styrkes. Jeg var utdannet barnevernspedagog og hadde hovedtyngden av min yrkeserfaring fra en fylkeskommunal ungdomsinstitusjon. Nå skulle jeg være med på å tilrettelegge et rehabiliteringstilbud for mennesker med store sosiale- og helsemessige utfordringer i Tromsø. Jeg var med på å bygge opp et kommunalt rehabiliteringstilbud for rusmisbrukere i LAR, parallelt med at rusmisbrukere bygget opp sine egne tilbud, deri blant Kafé X. Tjenestetilbudene utviklet seg i forskjellige retninger og gir med dette, brukere i Tromsø, et ganske så differensiert etterverns- eller rehabiliteringstilbud. Det er mye som skiller de ulike tilbudene i dag, men den etter min mening mest interessante og kanskje mest betydningsfulle forskjellen ligger i den kompetansen de respektive tilbudene har støttet og støtter seg til, og det var nettopp i dette spenningsfeltet, mellom fagkompetansen og brukernes erfaringskompetanse, min nysgjerrighet ble pirret og ideen til tema for forskningsstudien tok form.

Hva vet vi, og hva vet vi ikke om brukerstyrte tjenestetilbud i rusfeltet?

Brukerstyrte prosjekt eller tiltak i rusfeltet er i liten grad blitt evaluert eller forsket på. Et av de få prosjektene som har vært gjenstand for forskning er arbeids- og aktivitetstilbudet Tilbake Til Verden (TTV) i Tromsø, som ble evaluert av Guttormsen og Feragen i 2010². TTV var et prosjekt initiert av en tidligere rusmisbruker, som et rehabiliteringstilbud til rusmisbrukere, eller rettere sagt opioidavhengige i legemiddelassistert rehabilitering (LAR), og mottok prosjektmidler fra Sosial- og helsedirektoratet. Brukere av TTV fikk

² Tidlige evalueringer av TTV, med fokus på arbeid og aktiviteter, er også gjort av Brannfjell Olsen (2006) og Kaino (2006).

arbeidstrening, kurs, aktiviteter og andre tilbud tilpasset den enkeltes behov, ønsker og forutsetninger. Etter en prosjektperiode på 3 år, fra 2005-2008 mistet tilbudet sine driftsmidler og ble svært amputeret (Hårvik 2010).

Evalueringsstudien av TTV viser blant annet at prosjektet ga brukerne en trygghet og aksept for deres identitet, større tro på seg selv og egne muligheter, samt at de fikk markedsført seg selv som ressurspersoner (Guttormsen og Feragen 2010). I evalueringen fremkommer det også at fagfolk ikke er overbevist om at det er brukere som fullt ut styrer TTV og de andre omtalte tilbudene i Tromsø, som Kafé X med tidligere rusmisbrukere i sentrale posisjoner, som initiativtagere og de som drifter tilbudet (Guttormsen og Feragen 2010). Evalueringen av TTV går ikke inn i denne diskusjonen, men omtaler, tross en uttalt usikkerhet rundt prosjektets styringsmekanismer, Tilbake Til Verden konsekvent som brukerstyrt.

I søken etter andre potensielt brukerstyrte prosjekter eller tiltak som var blitt evaluert, kontaktet jeg Helsedirektoratet og brukerorganisasjonene i rusfeltet. Jeg søkte også etter prosjekter og tiltak i databaser, som BIBSYS Ask, Idunn.no, Helsebiblioteket.no og Google, med søkeordene; brukerstyring, brukerstyrte tilbud/ tiltak/ prosjekt, users participation, rusmisbruk/-avhengighet, m.m. Ingen av (for)søkene ga resultater på brukerstyrte prosjekt i rusfeltet som har blitt evaluert eller forsket på. Det fantes derimot en rekke tiltak hvor brukerne hadde innflytelse og at medvirkningen var sentral, som tiltak rettet mot rusavhengige med tilleggsdiagnose(r).

For å finne tiltak med brukere i styringen, og som var blitt evaluert, måtte jeg til psykiatrien og et tiltak tilknyttet mental helse i Trondheim. Tiltaket etablerte seg som Kontakt- og Informasjonssenter i 1984 (Skiri 1997). Evalueringen eller ”Boka” viser at former for brukerstyring har fungert over 30 år tilbake i tid. Det er interessant, om ikke uventet, å registrere at de utfordringene mental helse hadde med brukerstyrt drift for 30 år siden, er gjenkjennelig i evalueringen av TTV i 2010. Eksempler på dette er den positive opplevelse av å ha tatt ansvar for å bedre egen livssituasjon, den tunge kampen for tiltakets eksistens og ønsket om et tettere samarbeid med kommunen rundt oppfølging av enkelte brukere med større utfordringer.

Evalueringene av TTVs - og Mental helses tilbud viser at de er sammenlignbare på mange områder og at begge blir godt tatt imot av respektive tjenestemottakere. Det evalueringene

levner å diskutere er hvilke forhold som gjør at tjenestemottakerne opplever tilbudene så positivt betinget, eksemplifisert gjennom den trygghet og aksept for egen identitet som de oppgir.

Over- og underordnede problemstillinger

Rusmisbrukeren har tradisjonelt hatt liten innflytelse på utviklingen og driften av tjenestetilbud rettet mot dem selv. Når de nå har tatt et ansvar for egen rehabilitering gjennom prosjekter og tilbud som TTV, Marborg og Kafé X, og mottar gode tilbakemeldinger fra både tjenestemottakere og sosialarbeidere, mener jeg det er betimelig for sosialarbeideren i denne tiden å vende sin oppmerksomhet mot disse tjenestetilbudene initiert og driftet av rusmisbrukere. Den overordnede problemstillingen i masteroppgaven handler da også om sosialarbeiderens utfordringer og muligheter i møtet med tjenestemottakernes erfaringskompetanse for å utvikle et bedre tjenestetilbud, her rettet mot rusmisbrukere som ønsker å endre sin livssituasjon. Min problemstilling er:

- På hvilke måter kan den fagutdannede sosialarbeideren trekke veksler på tjenestemottakernes eller brukernes erfaringer med sosialt arbeid i brukerstyrte tilbud, som Kafé X?

Kafé X omtales på egen nettside som et brukerstyrt tjenestetilbud. Det fremkommer i den omtalte evalueringen av TTV i 2010 at det var av betydning for initiativtagerne, de som drifter tilbudet og tjenestemottakerne at dette og de andre lignende tilbudene initiert av rusmisbrukere ble regnet for å være brukerstyrt. Evalueringen av TTV avdekket også en skepsis blant enkelte fagfolk om hvor vidt tilbudene virkelig kunne defineres som brukerstyrt, med den fulle kontrollen over prosess og beslutning, innehatt av brukerne selv.

En av de underordnede problemstillingene i min forskningsstudie er relatert til nettopp denne usikkerheten om hvem som har kontroll over tjenestetilbudene brukerne har initiert og nå drifter. Denne problemstillingen, og spørsmålet om hvilken betydning det har at tilbudet har en allmenngyldig status som brukerstyrt, diskuteres i artikkelen under kapittel 3.

- Hvem har kontroll over de prosesser og beslutninger som omfatter utviklingen og driften av Kafé X, og hvilken betydning har det overfor de som er engasjert i og benytter seg av dette tilbudet?

Evalueringen av TTV viste som tidligere nevnt at tjenstemottakerne av tilbudet opplevde en trygghet og aksept for deres identitet og større tro på seg selv og egne muligheter, samt at de fikk markedsført seg selv som ressurspersoner.

Den andre underordnede problemstillingen diskuteres i en artikkel under kapittel 4, og er relatert til de prosesser som ligger bak den opplevde tryggheten, aksepten og troen på seg selv, som brukerne beskriver gjennom sin deltagelse i tjenestetilbudene initiert og driftet av tidligere rusmisbrukere i Tromsø.

- Hvilken betydning kan anerkjennelse, som en ekspressiv handling, ha for rusmisbrukere i tilfriskning?

Utdyping av tema og problemstilling

Sosialarbeideren har nå over en lengre periode søkt sin kunnskap i vitenskapen og dens maskuline omgivelser, tross en oppmykning av profesjonen med 60-tallets radikale kriticisme. Spørsmålet er om profesjonen har mistet en vesentlig forbindelse til det opprinnelige – en feminin tilnærming til sosialt arbeid, hvor sosialarbeideren blant annet søker sin kunnskap i menneskets personlig erfarte problemer og erkjennelsen av at problemer som dette kan spores til sosioøkonomiske strukturer, og at person og politikk er ubønhørlig bundet til hverandre (Fook 2002). Masteroppgavens overordnede problemstilling handler blant annet om hvor vidt profesjonen er åpen for nye perspektiver som tjenstemottakernes, med sine erfaringer og i sine nye roller som tjenesteytere og utøvere av sosialt arbeid.

I evalueringen av TTV i 2010 ble det av fagfolk i Tromsø sådd tvil om hvor vidt dette tjenestetilbudet til rusmisbrukere virkelig var brukerstyrt jamfør Humerfelts (2005:32) definisjon av begrepet *brukerstyring*, som *den høyeste grad av brukermedvirkning, hvor brukerne har kontroll over både prosess og beslutning*. Den skepsisen som ble fremmet av fagfolk i evalueringsrapporten av TTV, handlet i første omgang om de begrensningene, for en full styring av tilbudet, som ofte følger tildelte midler. Videre ble det ytret en skepsis til den påvirkningen et styre, sammensatt av flere ressurspersoner fra lokalmiljøet, som ikke har erfaring fra rusmisbruk, nødvendigvis måtte ha og hvorvidt de kunne eller burde ha en rolle i TTV som et brukerstyrt tilbud.

TTV, slik tilbudet fremsto gjennom evalueringen, kan langt på vei sammenlignes med Kafé X. Tilbudene følger tilsvarende organisasjonsmodell, med et styre, en leder med støtte av en ledergruppe og med tildeling av midler fra det offentlige. På bakgrunn av tvilen som ble sådd rundt hvem som hadde kontroll over prosess og beslutninger i TTV, ønsket jeg i min studie å se nærmere på Kafé X og dette tilbudets styringsformer, og da på forhold som eventuelt kunne påvirke prosesser og beslutninger angående utviklingen av tilbudet.

Initiativtagerne til Kafé X og andre brukerstyrte tilbud i Tromsø har tatt et ansvar for egne og andre rusmisbrukeres livssituasjon og kjempet for en plass blant offentlig styrte tjenestetilbud til rusmisbrukere. Et slikt engasjement kan lett knyttes til sosial aktivistideologi som utviklet seg i USA på 60-tallet og Freires ideologi om kritisk dialog (Askheim og Starrin 2007). Empowerment, som et relevant begrep i den sammenhengen, vil da også være sentralt i denne masteroppgaven.

Kompetansen som er knyttet til etterverns- og rehabiliteringstilbudet Kafé X er i stor grad basert på livserfaringer hentet fra brukernes egne og andres liv med et rusmisbruk. En slik erfaringskompetanse handler om opplevelser, følelser, gjenkjenning, med mer og danner på mange måter grunnlaget for det sosiale arbeidet i tilbudet. I den omtalte evalueringen av TTV i 2010 oppga flere rusmisbrukere at de til tider ikke opplevde seg verken sett eller hørt av fagfolk, særlig når de virkelig følte de hadde behov for det. De samme informantene sier de derimot ble godt ivaretatt av sine egne, i TTV spesielt og i de brukerstyrte tilbudene generelt (Guttormsen og Feragen 2010).

I Axel Honneths teori om behovet for anerkjennelse, tildeles anerkjennelsen stor betydning for individets utvikling. Anerkjennelse er, med mer, en forutsetning for å tre inn i et intersubjektivt forhold, med en fortrolighet til ens egne ressurser, innstillinger og verdier (Honneth 2003) – og skaper eller vedlikeholder en fundamental selvtillit. Med et slikt grunnlag vil individet være rustet til å møte samfunnet og hente anerkjennelse gjennom sine moralske handlinger og få en selvrespekt eller aktelse for seg selv. Gjennom relasjonen til andre og et positivt engasjement i det situerte fellesskapet kan så individet oppleve å bli anerkjent for sine særlige evner, kvaliteter og bidrag og således en verdsettelse av seg selv som medlem av et solidarisk fellesskap.

Jeg ønsket å få et innblikk i den betydning de ulike dimensjonene av anerkjennelse hadde på utvalgte rusmisbrukere tilknyttet tjenestetilbudet Kafé X. Det inntrykket jeg, etter å ha arbeidet i rusfeltet i Tromsø, hadde hatt av de som var engasjert i dette tilbudet, var at enkelte langt på vei opplevde anerkjennelse gjennom sitt engasjement i Kafé X, særlig fra tjenestemottakerne – rusmisbrukere i tilfriskning. Et mål for forskningsstudien ble derfor å samle inn inntrykk, opplevelser og erfaringer fra informanter som var tilknyttet Kafé X, både som ledere, frivillige arbeidere, gjester og fagfolk, for så å sette informantenes bilder inn i Honneths anerkjennelsesteoretiske rammer.

Avklaring av begreper med foretrukket litteratur

Begrepene jeg har valgt å benytte i denne masteroppgaven er kjente for de fleste som arbeider innenfor sosial- og helsesektoren. Likevel synes det å være stor variasjon i forståelsen og bruken av begrepene. Jeg vil definere de mest sentrale begrepene i denne oppgaven, samtidig som jeg trekker inn noe av den litteraturen jeg har funnet mest hensiktsmessig å benytte for å besvare mine problemstillinger.

I oppgaven har jeg valgt å benytte uttrykket *felt* om aktører som står i bestemte relasjoner til hverandre og har særlige interesser å forvalte. Begrepet *rusfeltet* betyr da aktører i en relasjon, samlet rundt interessen rus og rusmiddelbruk, og er ikke nødvendigvis geografisk begrenset.

Jeg har videre valgt å benytte begrepet *rusmisbrukere* om personer med et utfordrende forhold til rusmidler, tross diagnoseinstrumentene DSM VI og ICD-10's differensiering av individets forhold til rusmidler med diagnosekarakteristikaene misbruk, skadelig bruk og avhengighet. Hensikten i denne sammenhengen er ikke å vise til alvorlighetsgraden av et rusbruk, men snarere til en erkjennelse av at rusmisbruk skaper store utfordringer for den enkelte. Det har vært kinkig å finne de rette termene på informantene, og da særlig initiativtagerne og lederne av de omtalte tjenestetilbudene Kafé X, TTV og Marborg. Det er et komplisert definisjonsspørsmål, hvorvidt de bør omtales som rusmisbrukere eller tidligere rusmisbrukere. Spørsmålet blir forsøkt besvart i kapittel 3, og handler om hvordan de ser seg selv i sin egen rehabiliteringsprosess. Jeg har valgt å benytte begrepet *tidligere rusmisbruker* om lederne i nåtid. Utover det har jeg tatt hensyn til den enkelte informants betraktninger rundt egen status.

Begrepene *bruker* er et begrep som stadig diskuteres opp mot andre relevante begreper, som klient og kunde (Humerfelt 2005), for å beskrive individets forhold til en bestemt tjeneste til en gitt tid. Jeg har valgt å benytte både bruker og tjenestemottaker i denne oppgaven for å beskrive et slikt forhold og fordi jeg mener, med Eriksen og Weigård (1993), at brukerrollen betegner en ny relasjon i forholdet mellom staten og borgerne ved at prinsippet om ”berørte interessers” rett til innflytelse utvides. Det er heller ikke uten betydning for mitt valg av bruker som begrep at også interesseorganisasjonene innenfor rusfeltet omtaler sine egne som brukere (Hårvik 2009).

Brukerperspektivet, brukermedvirkning og brukerinnsflytelse er begreper som kjennetegner brukerens aktive deltagelse i egen situasjon. Ørstavik (1996) trekker frem *brukerperspektivet* som en overordnet term i en ideologi med idealer om å rette oppmerksomheten mot brukerne. I dette perspektivet er medvirkningen sentral. *Brukermedvirkning* kan forstås som en relasjon mellom brukere og forvaltningen, der brukerne som part skal være aktive – både på individ, gruppe og systemnivå. Jeg velger å se på og benytte begrepet brukermedvirkning som et hvert individs rett til å ha makt over sitt eget liv og mener det er av stor betydning for implementeringen av brukerperspektivet at begrepene, som blant annet speiler en ideologi som empowerment, forstås og brukes på rett måte. Ørstavik (1996), Humerfelt (2005) og Askheim og Starrin (2007) er alle opptatt av at begrepene gis en betydning utover et normativt innhold, og poengterer at begrepene både kan misforstås og misbrukes om ikke den grunnleggende forståelsen for begrepene er tilstede. Sommerfeldt (1994:16) setter begrepet brukermedvirkning til siden og mener *brukerinnsflytelse* bedre speiler den påvirkningsmulighet og den faktiske innflytelse eller makt brukerne av et bestemt tiltak har over driften og virksomheten. I denne sammenhengen vil jeg ikke sette begrepene brukermedvirkning og brukerinnsflytelse opp mot hverandre, men heller benytte meg av begge begrepene slik de er gjort rede for her, tilpasset betydningen i den aktuelle konteksten.

I oppgaven fokuseres det særlig på ett tilbud omtalt av informantene i studien som brukerstyrt. *Brukerstyring* er den høyeste grad av brukermedvirkning, og for at et prosjekt eller et tilbud skal kunne defineres som brukerstyrt skal brukerne som tidligere nevnt ha fullstendig kontroll over prosess og beslutning. Dette forutsetter at brukerne erverver seg denne kontrollen eller makten. Brukermedvirkning av en slik grad kan således ses som en viktig komponent i en empowerment-prosess for å øke individuell eller kollektiv makt.

Et svært sentralt begrep i denne oppgaven er *empowerment*. Jeg velger i denne oppgaven hovedsakelig å benytte meg av begrepet empowerment, slik Gutiérrez gjør det, med å inkludere maktaspektet i betydningen av begrepet: *A process of increasing interpersonal or political power so that individuals can take action to improve their life situation* (Gutiérrez 1990:149 i Starrin 2003). En utvidet betydning av begrepet følger i kapitlene 3 og 5.

Et annet begrep jeg vil komme tilbake til i flere sammenhenger er *erfaringskompetanse*. Begrepet blir i rusfeltet gjerne benyttet om rusmisbrukerens kunnskap knyttet til det livet han eller hun har levd, privat og som mottaker av tjenester fra det offentlige. Også dette begrepet vil bli utdypet videre gjennom masteroppgavens artikler, i kapittel 5 og i oppsummeringen.

Anerkjennelse og krenkelse er to motstridende begreper, som jeg vil redegjøre for i kapittel 4. Med sin teori om anerkjennelsens betydning setter Honneth (2003), i svært korte trekk, anerkjennelsen som en forutsetning for at individet skal kunne få et godt forhold til seg som igjen er grunnleggende for individets utvikling og muligheten til å realisere seg selv. Krenkelser kan på den andre siden være svært nedbrytende og blant annet skade individets selvverdsettelse og grunnleggende selvtillit. Med krenkelser menes, i denne sammenhengen, ekspressive, direkte og indirekte handlinger rettet mot individet og opplevd som nedverdiggende.

Masteroppgavens videre gang

Denne mastergradsoppgaven er noe utradisjonell i sin form. Resultater fra forskningsstudien, oppgaven er bygget på, er presentert over tre kapitler, hvorav to av dem som artikler.

Først, i kapittel 2 redegjør jeg for forskningsprosessen som et resultat av mitt vitenskapsteoretiske utgangspunkt. Jeg viser til vurderinger rundt utvalget, innsamling av data og hvordan jeg har analysert mine data, inspirert av Bergs ”Spiraling Research Approach” som, gjennom en omfattende forskningsprosess, innebærer å gå frem og tilbake mellom de ulike elementene i forskningsprosessen uten helt å forlate noen av elementene (Berg 2009). Problemstillingen kan stå som et godt eksempel på et av de elementene som stadig ble endret, etter som resultatene fra studien ble tydeligere. Den endelige problemstillingen ble først klar etter utarbeidingen av de to artiklene i oppgaven. I tillegg diskuterer jeg forhold relatert til

validitet, reliabilitet og muligheten til å generalisere ut fra de bearbeidede dataene i forskningsstudien.

Videre i oppgaven, i kapitlene 3 og 4, presenterer jeg to artikler som er utarbeidet av resultatene fra studien og levert inn til relevante tidsskriv for vurdering, i henhold til de respektive tidsskriftenes retningslinjer.

I kapittel 5 besvarer jeg masteroppgavens overordnede problemstilling, basert på innsamlede data, og med henvisninger til de to artiklene i de foregående kapitlene. Jeg trekker frem brukernes erfaringer med de brukerstyrte tjenestetilbudene og kommer med forslag til hvordan sosialt arbeid kan dra veksler på disse erfaringene i praksis.

Avslutningsvis oppsummerer jeg masteroppgaven, trekker frem de mest interessante funnene knyttet til mine problemstillinger, diskuterer teoretiske og praktiske implikasjoner jeg har blitt oppmerksom på og peker på områder jeg tenker er interessante for videre forskning og / eller debatt.

Kapittel 2 | Metode

I dette kapittelet vil jeg gjøre rede for mitt vitenskapsteoretiske utgangspunkt og valg av metode for å belyse det aktuelle temaet i denne masteroppgaven. Jeg vil også gjøre rede for forskningsstudiens og masteroppgavens begrensninger og muligheter knyttet til bruken av den.

Mitt vitenskapsteoretiske utgangspunkt – og valg av strategi

I en ganske så omfattende prosess med å bygge opp en forskningsstudie, har jeg i flere omganger benyttet anledningen til å tenke gjennom min oppfattelse av virkeligheten og hvordan jeg, på den mest hensiktsmessige måten, burde forske på den. Kjente teoretikere har hatt og har ulike tilnærminger til hvilke metoder de mener er de mest hensiktsmessige for å studere mennesker og samfunn. Deres metodologiske preferanser bunngrunnes i ulike ontologiske antagelser om hva forskeren er i stand til å oppdage i sin forskning.

Mitt utgangspunkt for denne forskningsstudien var å samle inn data om utvalgte informanternes erfaring med og opplevelse av et tjenestetilbud til rusmisbrukere, initiert og drevet av rusmisbrukere. Jeg ønsket å være åpen i forhold til hvilken retning forskningen kunne ta og hadde heller ikke på forhånd avgjort sikkert hva jeg ville fokusere på og skrive om.

Slik jeg ser det er verden, slik vi kjenner den, skapt av menneskene i den - i samspill med andre og under påvirkning av sosiale lover og strukturer. Dette er en oppfatning som jeg langt på vei deler med Kant og Weber, som med sin fortolkende sosiologi sverger til *idealismen*. Kant siteres i Seale m.fl. (2004) på at verden bare eksisterer i den grad noen mener eller tenker at den eksisterer - det vil si at hvis våre tanker endrer seg, gjør verden også det.

I søken etter en strategi for min forskningsstudie har jeg vært opptatt av at den strategien jeg valgte kunne inkorporere meningene og tolkningene, motivene og intensjonene som folk bruker i hverdagen og som styrer deres atferd. Blaikie (2009) hevder at den sosiale verden *er* verden levd og opplevd av menneskene i den. Tilhengere av den *hermeneutiske* tradisjonen argumenterer for at redegjørelser av det sosiale liv må belyses med de redegjørelser sosiale aktører selv formidler av sine aktiviteter, og at språket forskeren benytter bør hentes fra hverdagspråket (Giddens i Blaikie 2009).

I mitt valg av strategi for forskningsstudien fant jeg det naturlig å velge en abduktiv tilnærming. Blaikie (2009) knytter den abduktive strategien sterkt til den ontologiske antagelsen til *idealismen*. Idealismen, med det Blaikie legger i den, forutsetter at virkeligheten består av representasjoner som mennesket har skapt i sitt bilde. Det vil si at den sosiale virkeligheten er et produkt av felles tolkninger som sosiale aktører produserer og reproduserer, mens de lever sitt hverdagsliv.

Videre setter Blaikie (2009) *konstruksjonismen* som epistemologisk antagelse i kombinasjon med ontologiens idealisme. Konstruksjonismen ser kunnskapen om hverdagen som et resultat av at mennesker må gjøre seg opp en forståelse av møtene de har med den fysiske verden og andre mennesker, og den sosiale vitenskapens kunnskap er det som kommer ut av sosialforskernes tolkninger av denne kunnskapen - til et teknisk språk. Siden det er umulig for mennesket å observere en ekstern verden, er det umulig å finne ut noe eksakt om verden. Undersøkelsen speiler standpunktet til forskeren og alle observasjoner er knyttet til teori. Derfor er det heller ikke noen permanente kriterier for å kunne slå fast om kunnskapen kan regnes for å være sann (Blaikie 2009).

Jeg finner det vanskelig ikke å inkludere flere perspektiver i sosial teori, for å forklare de karakteristiske skillene i det sosiale og kulturelle liv. Seale (2004) viser til muligheten, og kanskje nødvendigheten eller behovet, for å inkludere flere perspektiver for en videre forståelse av sosiale og kulturelle fenomener. Jeg har ønsket å være åpen for flere perspektiver i innhenting og fortolkning av data, men har uansett valgt en tolkende tradisjon, som argumenterer med den sosiale verdens skille fra den naturlige verden.

Utvalg av datakilder

Med utgangspunkt i min interesse for fenomenet brukarmedvirkning/-styring og hva brukere i Tromsø hadde oppnådd med tjenestetilbudet Kafé X, ble utvalget av datakilder hovedsaklig basert på informanter med tilknytning til dette tilbudet. Informantene ble rekruttert gjennom en av lederne i en interesseorganisasjon for rusmisbrukere i Tromsø. Lederen, som selv hadde en nær tilknytning til tilbudet, sendte en oversikt over potensielle informanter, også utover de som var brukere eller tjenestemottakere. Mitt kjennskap til Kafé X var relativt godt etter å ha samarbeidet med lederne for tjenestetilbudet gjennom flere år. Det gjorde det mulig for meg å

se om oversikten representerte det brede spekteret av individer jeg visste hadde en tilknytning til det nå tilsynelatende godt etablerte tilbudet, til rusmisbrukere i tilfriskning. I tillegg hadde jeg fått en relativt god oversikt over hvilke roller de innehadde i tilbudet. De potensielle informantene ble fordelt i fire kategorier med to informanter i hver av kategoriene. Noen av informantene kunne også representere en av de andre kategoriene.

- Initiativtagerne og lederne tilknyttet de brukerstyrte tilbudene i Tromsø
- Styremedlemmene og fagfolkene med en tilknytning til Kafé X i Tromsø
- De frivillige arbeidende på Kafé X
- Gjestene på Kafé X

Jeg trakk så ut åtte informanter fordelt jevnt ut over de fire kategoriene ved bruk av en terning. Utvelgelsen av informanter skulle så langt det var mulig være tilfeldig, særlig fordi gruppene de skulle rekrutteres fra var relativt små og til en viss grad kjente for meg. En slik tilfeldig utvelgelse ville begrense min påvirkning på resultatet, og øke sannsynligheten for et mer nyansert bilde av informantenes erfaring med Kafé X.

De utvalgte informantene bodde alle i Tromsø og var i alderen 35-53 år. Av disse var to av informantene fagfolk med lederstillinger i det offentlige tjenesteapparatet. De resterende 6 var personer med rusmisbruker erfaring i roller som ledere, frivillige arbeidere og gjester på Kafé X. De utvalgte informantene ble forespurt over telefon om deltagelse i tråd med forskningsetiske retningslinjer og anbefalinger fra DNS (Personvernombudet for forskning), som blant annet omfatter ivaretagelse av anonymiteten til informantene. Alle åtte takket ja. Jeg ringte senere opp hver enkelt av dem for å avtale tid og sted for intervjuet og be om et foreløpig muntlig samtykke for deltagelse i studien. Samtykkeerklæringen ble underskrevet i forbindelse med gjennomføringen av intervjuet³.

Tilnærmingen til innsamlingen av data

For å få kjennskap til hvordan mennesker forstår sin egen verden er intervjuformen særlig godt egnet. Jeg valgte å benytte meg av intervjuet i denne studien for på best mulig måte å fange opp informantenes synspunkter på, forståelser av, erfaringer med og meninger om Kafé X som et tjenestetilbud til rusmisbrukere i Tromsø. Intervjuet kjennetegner en kvalitativ

³ Samtykkeerklæringen, slik den ble forevist informantene, er vedlagt.

metode og blir av Silverman (2006) beskrevet som den bedre metoden for å undersøke menneskers livshistorie eller hverdagsliv, gjennom å forske på et begrenset antall mennesker. I tillegg kan data med denne metoden suppleres med observasjoner om øyeblikk, lyd og lukter, beskrivelser av steder og personer, etc.

Mitt forskningsprosjekt hadde noen problemstillinger som gjorde det hensiktsmessig å benytte en relativt åpen intervjuform – et så kalt semistrukturert intervju. Fleksibiliteten i det semistrukturerte intervjuet tillot meg både å stille en serie med strukturerte spørsmål, som gjorde det lettere å sammenligne data på kryss av intervjuene, og å følge opp spontane initiativ fra informantene. De åpne og fleksible spørsmålene ga en mer fundert respons enn lukkede spørsmål, og derfor en bedre tilgjengelighet til informantens vurderinger, tolkninger av hendelser, forståelser, erfaringer og meninger. Strukturen i intervjuet kan på sin side bidra til å styrke troverdigheten, gjennom å gjøre det lettere å etterprøve resultatene eller funnene fra forskningen (Seale 2004).

Jeg gjennomførte intervjuene i løpet av en uke, høsten 2010. Informantene fikk selv velge hvor intervjuene skulle foregå. Dette var et valg jeg hadde tatt tidlig i planleggingen av datainnsamlingen. Jeg hadde tidligere en rolle i rusfeltet i Tromsø som nok medførte en viss makt overfor de som benyttet seg av de tjenestene jeg representerte, og ønsket på denne måten å legge til rette for en utjevning av et potensielt skjevt maktforhold mellom informanten og meg som intervjuer gjennom å la dem velge sted for intervjuet. De fleste valgte sin egen arena, som kontoret sitt eller et rom i et av de brukerstyrte tilbudene. Erfaringene jeg gjorde meg ved å la informantene velge sted er udelt positive. Intervjuene varte i mellom en til en og en halv time og ble tatt opp på bånd med informantens samtykke.

Alle intervjuene ble senere overført fra lydbånd til tekst med utfyllende informasjon om den totale intervjusituasjonen, for å sikre en så levende beskrivelse av informantens historie som mulig innenfor de gitte rammene. En slik ”tykk beskrivelse” av innsamlede data støttes av Geertz (1973), som var kulturanthropolog og særlig opptatt av semiotikken – meningsbærende systemer og det særegne ved det å studere sosiale fenomen. Han stiller spørsmål ved hvordan det særegne påvirker våre tilnærminger i analysen. Geertz argumenterer etter min mening godt for at kulturen ikke må reduseres til enkle symboler og at forskeren derfor, i intervjusituasjonen, bør registrere alle sanseintrykk for å få et så godt bilde av historien eller kulturen som mulig.

Analyse av innsamlede data

Analyse er ikke bare tolking av data. Analysen kom inn allerede under utviklingen av ideen for forskningsstudien, hvor jeg har måttet ta noen vurderinger og sette den ene ideen opp mot den andre (Blaikie 2009). Likevel vil jeg her fokusere på den del av analysen som omhandler analysering av innsamlede data.

En analyse med hensikt å *utvikle kunnskap om informantens erfaringer og livsverden innen et bestemt felt* krever en handlingsmåte som blant annet ivaretar et helhetsinntrykk av materialet (Malterud 2008:99). Jeg har derfor valgt å lene meg til Malteruds tolkning av Giorgis fenomenologiske tilnærming til analysen, og kvalitativt analysert datamaterialet basert på de fire trinnene metoden omfatter: (1) Danne meg et bilde av innsamlet data, (2) dele materialet inn i meningsbærende enheter, (3) redusere materialet og (4) knytte de gjenværende meningsbærende enhetene opp mot relevant litteratur.

Med de ferdig transkriberte intervjuene for hånd, dannet jeg meg i første trinn et bilde av hva det innsamlede materialet handlet om. Siden jeg selv gjennomførte og transkriberte intervjuene hadde jeg allerede en forestilling om hva jeg skulle finne i materialet. Denne forestillingen ble langt på vei bekreftet. Etter flere gjennomlesninger var det særlig tre temaer jeg opplevde stod frem som betydningsfulle for informantene. Ett var informantenes opplevelse av rusmisbrukerens økende innflytelse i spørsmål som omhandlet dem selv, et annet var betydningen av å ha et tjenestetilbud til rusmisbrukere hvor regien lå nettopp hos rusmisbrukerne og til sist betydningen av å bli sett og hørt – av sine egne og andre samfunnsborgere.

I det andre analysetrinnet gikk jeg dypere inn i hvert enkelt intervju og delte materialet inn i meningsbærende enheter. Jeg merket ut den teksten i materialet som kunne relateres til de tre temaene jeg anså for å være mest interessante å følge opp, kodet teksten og samlet de meningsbærende enhetene under respektive koder: Brukerstyring som fenomen, relevante brukerstyrte tilbud, rusmisbrukernes erfaringskompetanse, krenkelser av rusmisbrukeren og rusmisbrukerens opplevelse av anerkjennelse. Det materialet som ikke ble sortert inn under de meningsbærende enhetene ble lagt til side.

Etter kodingen satt jeg, i det tredje analysetrinnet, igjen med fem grupper meningsbærende enheter. Jeg hadde nå begynt å danne meg et bilde av hva som kunne være interessant å se nærmere på. Etter en ny gjennomgang av datamaterialet og innkorporering av ny litteratur til studien ble senere de fem meningsbærende enhetene redusert til tre subenheter:

- Brukerstyring som fenomen
- Erfaringer med brukerstyring
- Betydningen av anerkjennelse

I det fjerde og siste trinnet av analysen ble kunnskapen fra hver av de meningsbærende enhetene eller subenhetene sammenfattet og knyttet opp mot relevant teori. Resultatet av analysen er presentert over tre kapitler. To av kapitlene er presentert i artikkelform. Den første av artiklene omhandler brukerstyring som fenomen og erfaringer med brukerstyring og den andre, anerkjennelsens betydning. Det siste kapitlet omfavner alle de meningsbærende subenhetene og diskuterer sosialarbeiderens muligheter til å trekke veksler på brukernes erfaringer.

Resultatet er et produkt av en rekke bevisste og ubevisste valg gjort underveis i studien, som valg av tema og spørsmål, valg av informanter og litteratur og ikke minst egen forforståelse. Resultatet er også et produkt av egen og andre involvertes kunnskap på feltet og et opplevd forpliktende engasjement for å belyse disse temaene på en mest mulig korrekt måte. Den korrekte måten synes derimot å være gjenstand for diskusjon blant etablerte teoretikere og praktikere som blant andre Bourdieu og Geertz.

Bourdieu (1992) reagerer på at forskeren stadig blir utfordret av teoretikere som danner stadig nye skoleretninger og tradisjoner rundt bestemte teknikker for datagenerering og analyse. Han mener data er abstraksjoner, og derfor konstruksjoner. Et eksempel på dette kan være at de vi intervjuer gjør seg opp en mening der og da, kanskje uten nødvendig kjennskap til temaet. Et annet eksempel kan være at de har en konstruert oppfatning om det gitte temaet. Er vi ikke bevisst disse konstruksjonene, kan vi bli viljeløse offer for det Bourdieu kaller prekonstruksjoner. I denne forskningsstudien er det etter min mening mer sannsynlig at informantene hadde en konstruert oppfatning om temaet enn at de hadde gjort seg opp en mening der og da på grunn av temaets høye aktualitet. Jeg ser det heller ikke som særlig sannsynlig at alle informantene skal ha hatt en tilnærmet lik konstruert oppfatning om temaet, med tanke på utvalget av informanter og intervjuenes innhold. Likevel, Geertz (1973)

semiotiske kulturbegrep setter mennesket fanget i et nett (les kultur) av meninger – vi selv har spunnet – som regulerer våre handlinger. Han sier denne kunnskapen må ligge til grunn for all samfunnsvitenskapelig forskning og at analysen forhåpentligvis skal gjøre oss i stand til å skjønne hva det er vi studerer.

Analysen har bydd på enkelte utfordringer. Særlig i presentasjonen av fenomenet brukerstyring, herunder empowerment, ble det tydelig at jeg sto overfor en utfordring som skulle kreve mer av meg enn bare å lese meg opp på fenomenet. Innholdet i slike begreper betyr så uendelig mye mer for de jeg intervjuet enn for meg som utenforstående. Utfordringen ble å formidle innholdet og betydningen av denne høyeste graden av brukermedvirkning, slik at brukerne kunne kjenne seg igjen. Jeg valgte å sende deler av teksten til en bruker i Tromsø for gjennomlesning i den hensikt å få tilbakemeldinger på hvorvidt jeg hadde tegnet et gjenkjennelig bilde av fenomenet brukerstyring eller ikke. Teksten ble noe redigert på bakgrunn av denne tilbakemeldingen.

Geertz var kulturanthropolog og særlig opptatt av semiotikken – meningsbærende systemer og det særegne ved det å studere sosiale fenomen. Han stiller spørsmål ved hvordan dette særegne påvirker våre tilnærminger i analysen. Geertz argumenterer for at kulturen ikke må reduseres til enkle symboler. Han poengterer for eksempel at kulturelle rammer kan skille kunst og søppel. Min påstand er at formidlingen kan ha den samme makten. Richardson (1998) argumenterer for å skrive levende. En levende tekst kan gi studien en annen dimensjon, i tillegg til at den kan bli mer interessant å lese. Jeg har blant annet valgt å benytte sitater i teksten for å gi informantene en stemme og leseren en mulighet til å komme litt nærmere informantenes livsverden.

Angående validitet og reliabilitet

Jeg har en lang praksis fra arbeid tilknyttet tjenestetilbud rettet mot rusmisbrukere eller rusmisbrukere i tilfriskning. Min interesse for temaet brukermedvirkning/-styring ble for alvor fanget, da jeg påbegynte et nært samarbeid med interesse- eller brukerorganisasjonene i 2005, hovedsakelig i forbindelse med utviklingen av etterverns- eller rehabiliteringstilbud til rusmisbrukere.

De erfaringene jeg har ervervet meg i rusfeltet, og i et samarbeid med brukerorganisasjonene, har jeg så trukket med meg inn i arbeidet med masteroppgaven. Jeg ser flere utfordringer med å forske på et felt jeg kjenner så godt. En av utfordringene jeg vil trekke frem er at jeg kjente noen av informantene godt, noe som kan ha påvirket min objektivitet som forsker. Det finnes likevel sterke argumenter for å forske i eget felt, som fordelene med å kjenne sitt publikum før en opptreden. Som forsker kan det godt være en fordel å ha kjennskap til gruppen en velger å forske på, for å kunne generere data som på best mulig måte speiler deres liv og kultur (Geertz 1973).

Jeg har under hele forskningsprosessen vært oppmerksom på at min interesse for rusmisbrukernes engasjement kunne påvirke resultatet av studien. Som forsker har jeg gjennomgående stilt meg spørsmålet om hvilke motiv og mål som har styrt og styrer mine valg av tema, problemstilling, forskningsspørsmål etc. All forskning bør uansett leses i lys av at forskeren kan ha latt seg påvirke. Livingston påpeker at ingen forskere ville presentere de samme dataene på lik måte. Som Livingston poengterer, er det flere "sannheter". Forskerens oppgave er å redegjøre for disse "sannhetene" med bruk av teori, slik at de er mulige å etterprøve i tilsvarende studier (Seale 2004). Jeg har, med denne forskningsstudien, vært opptatt av å fremme andre perspektiver innen utviklingen av tilbud til rusmisbrukere enn de som til nå har vært ledende. Det har for meg vært det eneste bevisste motivet med denne studien.

Usikkerhetsmomentet knyttet til hvorvidt informantenes faktiske meninger kommer til uttrykk gjennom intervjuene, virker som tidligere nevnt ikke å være fremtredende i denne studien. Det er likevel verdt å ta i betraktning at enkelte tjenestetilbud til rusmisbrukere i Tromsø, som Kafé X, daglig kjemper for sin eksistens. Jeg mener, tross enkelte usikkerhetsmoment, at mine forskningsspørsmål og valg av tilgjengelig og kulturrelevant teori vil gjøre forskningen mulig å etterprøve.

Det kan og bør stilles spørsmål ved all kunnskap. Et gjengs syn på metode er at den skal være av en slik form at den kunnskapen den bidrar til å generere er valid. Den perfekte metoden gir kunnskap som er "ren". Kritikerne mener at de som søker en perfekt metode ennå ikke har funnet den. Paradoksalt er validitet et komplekst område innenfor forskningen. Mol (2002) argumenterer med at kunnskap generert av en metode som skal sørge for validitet, sett i lyset av en annen metode fører til en annen kunnskap. Hvor essensiell er da metoden og hvor

”sann” er da denne kunnskapen? Med en redegjørelse av mine metodiske valg i gjennomføringen av forskningsstudien, er resultatene fra denne studien uløselig knyttet til disse valgene. Slik jeg ser det er all forskning uløselig knyttet til den valgte metoden og skal leses og tolkes i den konteksten. Spørsmålet om hvor sann kunnskapen er, lest i en annen kontekst, er etter min mening ikke relevant, da det for meg er ganske innlysende at konteksten former resultatene.

Mol argumenterer videre med at kunnskapen ikke lenger er god om den bare representerer objektet som det er. Objektet sklir ikke bare over fra virkeligheten og over i en tekst. Mol mener god kunnskap således ikke trekker ut verdien fra å *leve livet*, over til virkeligheten. Hva hun mener det er verdt å søke, er måter å *leve med* virkeligheten (Mol 2009). I den første av to artikler jeg presenterer i denne masteroppgaven har jeg forsøkt å trekke med meg noe av den stemningen som jeg opplevde i den virkeligheten jeg søkte innblikk i under arbeidet med å samle inn data til studien. Det ville være lite ydmykt å hevde annet enn at tekst uansett fremstår som fattig sammenlignet med virkeligheten, men tross dette ønsket jeg å gi leseren muligheten til å danne seg et bilde av konteksten for forskningen, som dynamikken blant gjestene på Kafé X.

Forskningsstudiens overføringsverdi

Min hensikt med denne forskningsstudien har blant annet vært å belyse rusmisbrukere og/eller tidligere rusmisbrukeres erfaringsbaserte kompetanse som inntil nå har befunnet seg i skyggen av de offentlige institusjonenes fagkompetanse. Dette er et nytt og lite berørt område innenfor forskning. Resultatet fra forskningsstudien kan således komme til å bli betraktet som eksplorerende, med en antydning om at det er den etterfølgende forskningen som virkelig gjelder (Andenæs 2000). Jeg kan gjerne se min forskningsstudie som eksplorerende, men da helst som en markering av mitt syn på kunnskap i form av de resultatene jeg har lagt frem som forslag til hvordan et fenomen kan beskrives og forstås.

Resultater som presenteres ut av en kvalitativ tilnærming til en forskningsstudie, blir tradisjonelt ikke tildelt rare overføringsverdien. Forståelsen av at utvalg og populasjon er avgjørende for muligheten til å generalisere er i dag dominerende, og er med på å opprettholde et skille mellom kvalitativ og kvantitativ forskning, som metoder for å generere overførbar kunnskap. Andenæs (2000) argumenterer derimot for alternative måter å tenke

generalisering på enn absolutte påstander eller sannheter om hvordan noe er. Hun mener arbeidet med generalisering er knyttet til to spørsmål som først kan stilles etter at forskningsstudien er gjennomført. Hva er resultatet? - og hvem er mottakere av resultatet? Resultatene fra forskningsstudien denne masteroppgaven har hentet sin empiri fra er på ingen måte presentert som sannheter, men snarere sannsynliggjorte kunnskapsforslag. Overføringsverdien er ikke gitt, men en tydeliggjøring av resultatene, med gode argumenter for deres troverdighet og en presentasjon som tar hensyn til eksisterende diskurser på feltet, vil øke sjansen for at resultatene, som tilstandsbilder og forståelsesmodeller, kan tas i bruk. Slik kan kvalitativt genererte resultater oppleves som relevante og får med det en overføringsverdi. Kunnskapen kan generaliseres.

I dette kapittelet har jeg redegjort for forskningsprosessen fra idé til analyse og presentasjon. Over de to neste kapitlene presenterer jeg en gjengivelse av to artikler, utarbeidet av materiale fra denne forskningsstudien og sendt inn for refereevurdering til tidsskriftene *Fontene* og *Fontene forskning*.

Kafé X

Om å ta ansvar for egen rehabilitering - en studie av et brukerstyrt ettervernstilbud til rusmisbrukere i Tromsø⁴.

Sammendrag

Det har de siste årene vært et økende fokus på ansvarliggjøring av tjenestemottakere i sosial- og helsesektoren. En slik ansvarliggjøring kjennetegnes gjennom begreper som brukermedvirkning og -styring. Denne artikkelen inviterer til et innsyn i et unikt tilbud. Tidligere rusmisbrukere i Tromsø har tatt initiativ til, og styrer et ettervernstilbud for rusmisbrukere i rehabilitering som supplement til kommunens tjenester. Tilbudet er kjent som Kafé X. I artikkelen ser jeg nærmere på relevante begreper knyttet til ansvarliggjøring av tjenestemottakere og argumenterer for at det er nettopp tjenestemottakere eller brukere som har kontroll over Kafé X. Mine informanter beskriver tilbudet som svært vellykket og fremhever fordelene med å ha tidligere rusmisbrukere i styringen av etterverns- eller rehabiliteringstilbud.

Nøkkelbegreper: empowerment, rehabilitering, brukerstyring, rusmisbrukere.

⁴ Artikkelen er sendt Fontene for refereevurdering. Den er her presentert i to spalter for å tydeliggjøre formen.

Jeg står midt i stua uten å ha tatt av meg lua. I sofaene sitter det kjente og ukjente. Noen leser avisen, mens andre sitter engasjert i en samtale. Det fjernes klær fra enden på en sofa og jeg blir bedt om å sette meg.

Jeg er på Kafé X i Tromsø. En kafé som skiller seg ut fra de andre i byen. Her er kaffen gratis. Det er for så vidt alt annet også. Det er bestemt av gjestene, de som jobber og de som styrer kaféen. Alle tas med i utviklingen av dette tilbudet. Jeg tar av meg lua og setter meg ned ved siden av en ukjent.

Kjernen av de besøkende har en bakgrunn som rusmisbrukere eller x-ere, men kaféen ønsker og trenger også besøkende med annen bakgrunn. Her kan personer med ulike interesser, med ulik bakgrunn og ulik fremtid møtes til en kaffe og en prat – og kanskje også finne inspirasjon, motivasjon, verdifulle kontakter og venner. Her jobber det ingen baristaer, men tilbudet er likevel bredt. Kaféen dreier seg nemlig om så mye mer enn bare kaffe. Kaféen tilbyr et trygt sted å være, mat og drikke, aktiviteter på og utenfor huset. I tillegg har interesse- og brukerorganisasjonene RiO og MARBORG sine lokaler i det gulmalte huset i Vestregata 66.

Jeg var kommet til Tromsø for å se nærmere på folks erfaringer med denne kaféen jeg ble kjent med for noen år siden.

Metoden

Til sammen skulle jeg gjennomføre semistrukturerte dybdeintervjuer av 8 personer med ulik tilknytning til dette tilbudet. Informantene bodde alle i Tromsø og var i alderen 35-53 år. Av disse var to av informantene fagfolk med lederstillinger i det offentlige tjenesteapparatet. De resterende 6 var personer med rusmisbruker erfaring i ulike roller som ledere, frivillige arbeidere og gjester på Kafé X. Utvalget ble trukket ut fra en oversikt kaféens leder hadde over personer med tilknytning til tilbudet. Med den åpne intervjuformen jeg hadde valgt ble informantene gitt en mulighet til å fortelle sin unike historie, og dele av sine erfaringer med og opplevelser av dette tjenestetilbudet, Kafé X. Jeg var over flere år en del av fagmiljøet i Tromsø, og mitt engasjement for brukermedvirkning og brukerstyring har ført til at jeg kjenner feltet godt (Berg 2009).

Gjennomførelsen av studien er godkjent av NDS (Personvernombudet for forskning). Det ble gjennom hele studien lagt vekt på å ivareta informantenes integritet, med respekt for den enkeltes grenser i

intervjusituasjonen og senere i formidlingen av materialet.

Intervjuene ble gjennomført på informantenes egne arenaer og tatt opp med en digital lydopptaker. Etter transkribering av intervjuene ble hvert intervju analysert som enkeltstående erfaringer informantene hadde med det brukerstyrte tilbudet. Gjennom denne analysen ble visse meningsenheter mer fremtredende enn andre, som betydningen av å bli sett og hørt. Videre sier gjestene på Kafé X at de opplever kaféen som et trygt sted å komme til, hvor de kan de møte – og snakke med andre som har opplevd å leve i rusavhengighet og kjent på mange av de samme følelsene som dem selv.

Kafé X – brukermedvirkning i praksis

Jeg hadde funnet meg tilrette i sofaen. Det var godt og varmt, og jeg kjente lukten av nytraktet kaffe som kom ut fra kjøkkenet i de koselige lokalene. Det ligger mye arbeid bak denne eksotiske lukten av kaffe.

Tidligere rusmisbrukere hadde bygget opp dette tilbudet fra bunnen av med prosjektmidler fra Helsedirektoratet og lån av lokaler fra Tromsø kommune. Kafé X er i dag eid av RiO Nord, og i samarbeid med brukerorganisasjonen MARBORG har den vært driftet og under utvikling siden 2004. I dag er Tromsø kommune en av de største

bidragsyterne, med inkludering av kaféen i sine budsjetter. I tillegg støtter næringslivet i Tromsø driften av kaféen med betydelige midler. Initiativtaker og leder av kaféen fikk sin idé om å starte et brukerstyrt ettervernstilbud som respons på hans egen og andre tjenestemottakeres opplevelse av kommunens manglende rehabiliterings-tilbud til rusmisbrukere som ønsket å bli eller holde seg rusfri.

Lederen for kaféen oppgir at selve kafédriften er sekundær. Først og fremst er tilbudet rettet mot enkeltindividets rehabiliteringsprosess og integrering i samfunnet. På kaféen tilbys gjestene rådgivningstjenester og jobbformidling i samarbeid med offentlige etater og får en verdifull støtte til å begynne på en utdanning eller komme i ordinært arbeid. I tillegg til at kafeen er et tilbud til personer som har hatt psykiske og/eller rusproblemer og som sliter med å endre sin livssituasjon, er kafeen også en åpen møteplass for alle som ønsker å komme innom. De som drifter kaféen ønsker å legge til rette for uformelle nettverk som kan hjelpe den enkelte bruker i dennes rehabilitering – til et meningsfullt liv uten misbruk av rusmidler.

Kaféen er et rusfritt tilbud til de som ønsker å bli eller holde seg rusfri. Lederen for kaféen sier dette er helt nødvendig for

at alle skal kunne føle seg trygge der. Kaféen har åpent både på dag og kveldstid, lørdager inkludert. Den sjenerøse åpningstiden oppgis å være viktig for de som trenger støtte i en vanskelig livssituasjon.

I regi av Kafé X kan tjenestemottakerne eller brukerne også få en rekke tilbud som er ment å skulle styrke deres muligheter for en sosial integrering, som billetter til kino, teater, konserter, fotballkamper m.m.

Her og nå & der og da

Kafé X omtales av informantene i studien som et etterverns- eller rehabiliterings-tilbud. I rehabiliteringsforskriften⁵ blir rehabilitering definert som ...

tidsavgrensede og planlagte prosesser med klare mål og virkemidler, hvor flere aktører samarbeider om å gi nødvendig bistand til brukerens egen innsats for å oppnå best mulig funksjons- og mestringsevne, selvstendighet og deltagelse sosialt og i samfunnet. Askheim (2010) mener denne definisjonen og rehabiliteringsmeldingen på mange måter er knyttet til et empowermentperspektiv hvor fokus er rettet mot den enkeltes ressurser og rett til å bestemme over eget liv. Rehabiliteringstilbudene til rusmisbrukerne har generelt vært for

dårlige. Det må etableres differensierte tilbud, tilpasset den enkeltes ståsted og motivasjon (Hafstad 2009). I empowermenttenkningens positive og ressursorienterte menneskesyn bør derfor de som befinner seg i en avmaktssituasjon gis en mulighet til aktivt å delta i utformingen av egen rehabilitering. Gjennom opprettelsen av Kafé X har brukere i Tromsø selv gitt seg og andre brukere den muligheten.

Legemiddelassistert rehabilitering (LAR) har spillet en viktig rolle i utviklingen av etterverns- eller rehabiliteringstilbudene i Tromsø. Som navnet tilsier skal LAR være et rehabiliteringstilbud, støttet eller assistert av et substitusjonslegemiddel, som Subutex, Suboxone eller Metadon. Tilbudet gis til de med en opioid-avhengighet som ikke har klart å bli rusfri på annen måte. LAR ble tilgjengelig på landsbasis fra 1998 og Tromsø fikk sin første LAR-bruker i 2001.

Kafé X kom på en tid hvor tilbudet om LAR, til rusmisbrukere i Tromsø, ble lettere tilgjengelig. Kravene for deltagelse ble endret, som opphevingen av inntaksalderen og tildels utskrivningskriteriene. Dette medførte at LAR-brukerne ble yngre og at de ble i tilbudet selv med et omfattende rusmisbruk (Nasjonale retningslinjer for LAR 2010). I

⁵ Forskrift om habilitering og rehabilitering (www.lovdata.no).

løpet av kort tid steg antallet LAR-brukere kraftig i Tromsø⁶. Kommunen opprettet et rehabiliteringstilbud, men hadde begrenset kapasitet til å følge opp alle brukernes behov⁷. En av LAR-brukerne tok derfor initiativet til et nytt rehabiliterings- eller ettervernstilbud som også skulle favne andre brukere, utover de i LAR, med mål om å holde seg rusfri - Kafé X. Brukere i Tromsø mobiliserte, og på samme tid initierte brukere i Tromsø også et annet rehabiliteringstilbud, Tilbake Til Verden (TTV), som i likhet med Kafé X også ble omtalt som brukerstyrt. Jeg vil komme tilbake til dette.

Brukermedvirkning i teorien

Brukermedvirkning er et relativt ferskt begrep. Først på 80-tallet ble det rettet et fokus på forvaltningens møte med publikum. Sosialdepartementets sekretariat for modernisering og effektivisering i helsesektoren (SME) tok dette arbeidet videre i 1992 ut fra et brukerperspektiv og begrunnet en tenkt brukermedvirkning i et demokratisk prinsipp om at de som berøres av en beslutning, skal bli hørt og tatt på alvor i beslutningsprosessen, et menneskesyn som tar utgangspunkt i at ethvert menneske har krav på respekt for

sin autonomi og selvbestemmelsesrett. Videre begrunnet SME brukermedvirkning med en fornuftsbasert, effektiv helse-tjeneste med høy kvalitet (Alm Andreasen 2004). Andre argumenter for brukermedvirkning er maktutjevning og ønske om en bedre maktbalanse mellom brukerne og forvaltningen, slik at beslutninger kan tas overens med brukernes behov (Ørstavik 1996). Brukere i Tromsø sier de har, gjennom opprettelsen av Kafé X, styrket sin innflytelse overfor forvaltningen og beskriver en opplevelse av å bli hørt og sett i større grad enn tidligere.

Begrepet brukermedvirkning spenner fra det å ha uttalerett til det å ha reell innflytelse. Christoffersen (1992) graderer brukermedvirkningen i 5 nivåer, med informasjon som den laveste grad av medvirkning, via konsultasjon, partnerskap og delegasjon, til kontroll som den høyeste. Denne høyeste grad av brukermedvirkning, hvor brukerne har kontroll over både prosess og beslutning, beskrives av Humerfelt (2005:32) som brukerstyring.

Humerfelt kombinerer Christoffersens nivåer med en kontroll/ maktrelasjonsmodell for å vise hvordan fordelingen av kontroll og makt, fra helse- og sosialarbeider til bruker, kan relateres til en

⁶ Antallet LAR-brukere i Tromsø steg fra ca. 20 i 2004 – til ca. 90 i 2008.

⁷ MARBO ble opprettet våren 2004 som et bo- og oppfølgingstilbud til LAR-brukere, og avviklet i 2007.

økende grad av medvirkning for brukerne. Brukermedvirkning og – styring er da også begreper med forankring i empowerment- og maktideologi (Nissen, Pringle og Uggerhøj 2007, Askheim 2003). Empowerment-begrepet bygger på Freires ideologi om kritisk dialog og kan knyttes til sosial aktivistideologi som utviklet seg i USA på 60-tallet, og ideer om hjelp til selvhjelp på 70-tallet. Empowerment-begrepet brukes i dag i forbindelse med forskjellige grupperinger som befinner seg i en avmektig posisjon, som rusmisbrukere (Askheim og Starrin 2007).

Humerfelt (2005) mener empowerment handler om å tilkjempe seg sin rettmessige plass i samfunnet, for å kunne ta del i felles rettigheter og plikter på likeverdige vilkår. Brukere i Tromsø har kjempet for Kafé X og et ønsket ettervernstilbud til byens rusmisbrukere. Med dette tilbudet på plass oppgir de å stå sterkere overfor forvaltningen, som tradisjonelt sett har vært enerådende i utformingen av tjenestetilbudene. Med brukerorganisasjonene har brukere i Tromsø hevet sin kompetanse på rus- og psykiatrirelaterte kunnskapsområder og opplever nå i økende grad å bli inkludert i utviklingen av tjenestetilbud som er rettet mot dem, og at deres meninger som brukerrepresentanter i disse sammenhengene blir seriøst vurdert.

En sterkere grad av brukermedvirkning ses som en viktig komponent i empowermentprosessen for å styrke nettopp individuell eller kollektiv makt og er i dag implementert i lover og føringer⁸. Det er likevel ikke alle som opplever at det blir tatt hensyn til deres behov. En av gjestene på Kafé X sier han opplever seg avmektig og at han daglig må kjempe for sin rettmessige plass i samfunnet.

”Når du går til en plass for å få endring, men du er nødt til å få hjelp til de endringene... så skal du likevel falle inn i den stigmatiserte gruppen der... du er en slubbert, og det må du bare innse...”

En av få

Brukerstyrte prosjekt, tiltak eller tilbud i rusfeltet er i liten grad blitt evaluert eller forsket på. Et av de få prosjektene som er evaluert er TTV (Tilbake Til Verden), et arbeids- og aktivitetstilbudet i Tromsø som fikk leve fra 2005-2008 (Guttormsen og Feragen 2010)⁹. Evalueringen av TTV omtaler prosjektet som brukerstyrt og viser til brukernes sterke engasjement, og til

⁸ Brukermedvirkning og brukernes kontroll over egen rehabilitering er blant annet fastlagt i statlige planer og meldinger, som i St. meld. Nr. 25 (1996-97), Nasjonal strategiplan for arbeid og psykisk helse (2007-2012) og St. meld. Nr. 21 1998-99 (Rehabiliteringsmeldingen), samt Pasientrettighetsloven og Opptappingsplanen for rusfeltet – Statusrapport 2008.

⁹ Tidlige evalueringer av TTV, med fokus på arbeid og aktiviteter er også gjort av Brannfjell Olsen (2006) og Kaino (2006)

gode tilbakemeldinger fra både fagfolk og brukere på innholdet i tilbudet. Prosjektet ble initiert av brukerorganisasjonen MARBORG og ble driftet av brukere i Legemiddelasistert rehabilitering (LAR). Tilbudet til deltagerne i TTV besto blant annet i arbeidstrening, kurs og aktiviteter. Brukerstyrte tilbud synes å være en sjeldenhet, og ikke bare i rusfeltet. Mental helse i Trondheim har dog et tilbud som er blitt evaluert. Tilbudet etablerte seg som Kontakt- og Informasjonssenter i 1984 etter noen år uten fast tilholdssted (Skiri 1997). Evalueringen av Kontakt- og informasjonssenteret viser at brukerstyring fungerte over 30 år tilbake i tid. Det er interessant å registrere at de utfordringene mental helse hadde med brukerstyrt drift for 30 år siden, er gjenkjennelig i evalueringen av TTV i 2010.

Eksempler på dette er brukernes opplevelse av økt ansvar for egen livssituasjon, kampen for tilbudets eksistens og et ønske om tettere samarbeid med kommunen rundt oppfølging av enkelte brukere med større utfordringer. Guttormsen og Feragen (2010) viser i evalueringen av TTV til lignende utfordringer og særlig lederens bekymring over at kommunen lot til å slippe tak i de brukerne som deltok i prosjektet. Dette er også etter mitt syn problematisk, og minner om en ansvarsfraskrivelse fra kommunen som i

beste fall kan sette tjenestemottakerne eller brukerne tilbake.

Humerfelt (2005) og Ørstavik (1996) advarer mot en slik ansvarsfraskrivelse overfor tjenestemottakerne når medvirkningen nå i økende grad vil påvirke tjenestetilbudenes utforming og de brukerstyrte tilbudene endelig etablerer seg, som Kafé X.

Det finnes få prosjekter, tiltak eller tilbud i rusfeltet, med en så høy grad av medvirkning at de kan regnes som brukerstyrte. Det finnes videre svært få som har blitt evaluert eller vært gjenstand for forskning. Det er derfor viktig med forskning på dette feltet. Med den satsingen på brukervedvirkning som gjenspeiler seg i politiske og administrative føringer, er det fornuftig å vurdere opplevelsene og betydningen av den høyeste grad av brukervedvirkning - brukerstyring. Disse erfaringene vil kunne være til nytte for andre brukere som går med ideer om hjelp til selvhjelp, sosialarbeidere med utfordringer i rehabilitering av rusmisbrukere, kommunal og statlig administrasjon for prioritering av ressursbruk og politisk ledelse for ruspolitiske veivalg, som for eksempel støtte til brukerstyrte tilbud.

Brukernes kafé

Kafé X omtales i dag som brukerstyrt av lokale medier og blir jevnlig besøkt av brukerorganisasjoner, politikere, offentlige tjenester, m. fl. som ønsker å komme i kontakt med kaféens leder, -frivillige og -faste gjester, for å lære om denne høyeste grad av brukermedvirkning - brukerstyring.

”Vi har kontroll...”

Begrepet brukerstyring skulle ikke være så vanskelig å få grep om. Likevel viser studien, artikkelen er bygget på, at innholdet i begrepet likevel ikke er så klart. En av utfordringene med begrepsbruken ligger i vurderingen av hvorvidt brukeren kan defineres som en bruker av offentlige tjenester når behovet for offentlige tjenester ikke lenger er like presserende eller at behovet ikke skiller seg fra det alle andre borgere av samfunnet har. En av lederne opplyste at han over år hadde omtalt seg som bruker, men at han nå opplevde det som komplisert. Han sier han ikke har hatt behov for offentlige tjenester på noen år, utover det å hente ut substitusjonslegemidler foreskrevet av fastlegen.

”... det som har lagd meg til det jeg er – er jo det livet jeg har levd. Han som sitter her...”

Han betrakter og presenterer seg heller som brukerrepresentant enn bruker.

Informanten sier at en overgang til et nytt miljø og et nytt arbeid derimot, over tid ville vanskeliggjort rollen som brukerrepresentant.

”Man blir jo formet av miljøet man lever i hver dag. Det er det som former deg. Du er en del av det...”

En annen utfordring med begrepet bruker synes å være at det ofte knyttes til tiltak og tjenester i det offentlige. En rekke personer med rusbakgrunn og behov for etterverns- og rehabiliteringstilbud, benytter i dag Kafé X istedenfor de offentlige tjenestetilbudene. I en slik kontekst ser jeg det som uhensiktsmessig å begrense definisjonen av begrepet bruker til kun å gjelde en mottaker av offentlige tjenester. Det virker som om det å kunne kalle seg ”bruker” ikke er uvesentlig for informantene med en bakgrunn som rusmisbruker. En av de frivillige sier at den del av identiteten som begrepet ”bruker” representerer, gir dem, som brukere eller tjenestemottakere, en mulighet til å benytte tilrettelagte tilbud som trenges for å bli eller holde seg rusfri. De fleste brukerrepresentantene i interesseorganisasjonene innenfor rusfeltet omtaler da også sine medlemmer og seg selv som brukere (Hårvik 2009).

Dette innebærer, etter mitt syn, at ledere og frivillige som er engasjert i den daglige driften av Kafé X, bør kunne velge å kalle seg brukere om de selv finner det hensiktsmessig, og uavhengig av omfanget av tjenester de mottar eller hvem de mottar tjenestene fra.

Et tilbud definert som brukerstyrt innebærer som tidligere nevnt at brukere har kontroll over prosess og beslutninger knyttet til utvikling og drift av tilbudet. Studien viser at det er flere aktører som er involvert i driften av Kafé X.

Helsedirektoratet, RiO og private aktører bidrar eller har bidratt med midler til driften av kaféen. Tromsø kommune bidrar også med midler i tillegg til at de låner ut lokaler til driften (Hårvik 2010). En av lederne sier tilførselen av midler fra disse aktørene ikke har vært knyttet til krav om medbestemmelse i tilbudet, og at brukerne har fått utvikle kaféen som de selv ønsket uten innblanding fra utenforstående.

”Brukerorganisasjonene tildeles midler ut fra en prosjektskisse, og så lenge skissen følges er det vi brukere som har kontroll”.

I initiativ- og oppbyggingsfasen av Kafé X ble det opprettet en styringsgruppe bestående av medlemmer fra brukerorganisasjonene, Rus- og psykiatritjenesten i Tromsø kommune, fra NAV, politikere

og det lokale næringslivet. Denne styringsgruppen blir av informantene i studien ikke tillagt mye innflytelse eller makt. En av de offentlige ansatte refererer til styringsgruppen som ”sovende”. Informanten som selv hadde sittet i styringsgruppa beskriver den nærmest som en arena for samhandling mellom, den gang, prosjektet Kafé X og aktuelle samarbeidsparter. Beskrivelsen den tidligere deltageren av styringsgruppa hadde av styringsprosessen rundt kaféen, sammenfalt med lederen for kaféens egen. Lederen beskriver en organisasjonsmodell med RiO som eier og hvor han selv er leder for tilbudet og rapporterer til ledere i RiO, lokalt og sentralt. Beslutninger rundt selve driften av kaféen tas av lederen selv i samråd med lokale ledere i RiO og MARBORG. Lederen for Kafé X sier alle som er engasjert i kaféen, deri blant gjester, frivillige og ledere, likevel bidrar med innspill angående driften og dermed er med på å forme sitt eget tilbud i mindre eller større grad.

”Det her er snakk om reell brukerstyring – vi har kontroll med de her tiltakene vi driver”.

En av de frivillige beskriver styringsprosessen som svært inkluderende og har ved flere anledninger opplevd å være med på å bestemme i hvilken retning tilbudet skal gå.

Støtten fra Rus- og psykiatritjenesten har vært verdifull, men virker ikke nødvendigvis å ha vært avgjørende for tilbudets eksistens. En av de offentlige ansatte sier brukerne selv har tatt initiativet til - og ansvaret for å få dette tilbudet på plass og har kontrollert det fra starten av. Det er etter min mening liten tvil om at Kafé X er brukerstyrt. Brukerne opplever da også å ha full kontroll over utviklingen av- og beslutninger rundt tilbudet.

”Koffein er det sterkeste du får her”

Kafé X beskrives av informantene som et sentralt etterverns- og rehabiliteringstilbud for rusmisbrukere i Tromsø. For mange av kaféens gjester handler det om å bli rusfri eller å holde seg rusfri. Det samme gjelder de frivillige og lederne av kaféen. En av lederne sier han bruker kaféen som ledd i egen rehabilitering og fortsatt rusfrihet. Han mener at samtalene med andre som har vært i samme situasjon som han selv styrker hans motstand mot rus.

For noen betraktes kaféen som et rehabiliteringstilbud, mens den av andre omtales som et ettervernstilbud. Begrepene ettervern og rehabilitering brukes tilsynelatende om hverandre av informantene. Det er slik jeg oppfatter det likevel en forskjell i begrepsbruken. Informantene omtaler gjerne ettervern i forbindelse med en prosess som følger en definert behandling

eller et annet rehabiliteringstilbud, som LAR, hvor formålet er å bli og å holde seg rusfri. En av de frivillige på kaféen hadde gjennomgått behandling i institusjon for relativt kort tid siden og sier han på langt nær føler seg trygg på at han skal klare å holde seg rusfri fremover uten et godt ettervernstilbud. Han poengterer viktigheten av å omgi seg med brukere som har klart å bli rusfri og som holder seg rusfri.

Kafé X er, og skal være, et rusfritt tilbud. Lederen av kaféen sier han har bred støtte blant brukere og fagfolk i forståelsen av at det er vanskelig å inkludere aktive rusmisbrukere i et etterverns- eller rehabiliteringstilbud for personer som ønsker å holde seg rusfri.

Det at kaféen er et rusfritt tilbud ekskluderer noen av brukerne som ønsker å benytte seg av tilbudene. Det kan by på utfordringer både for de som drifter kaféen og for gjestene. En av gjestene sier han er innom kaféen jevnlig. Det er likevel ikke hver gang han kommer inn. Likevel trekker han frem fordelene med at tilbudet er rusfritt.

”... - det er mer avslappende. Så kommer ikke folk hit på trynet, de kommer ikke inn, så derfor kommer folk hit som vil noe...”

Det er flere grunner til at Kafé X skal være et rusfritt tilbud, men den viktigste grunnen til denne regelen er, i følge lederen, å skape en trygg arena for de som bruker kaféen, og det gjelder både ledere, frivillige og gjester. I dag fungerer denne regelen godt, men det har vært og kan fortsatt være utfordrende i perioder, som med nye gjester som ikke tilfredsstillt kravet til tilbudet om å være rusfri. Lederne og de frivillige må da vise bort personer de kjenner eller kjenner til, noe de oppgir er svært vanskelig.

Informantene i studien trekker frem flere eksempler på at det er fordelaktig med brukere i styringen av Kafé X, blant annet deres evne til å identifisere rus eller russug hos andre. En av gjestene sier han slipper å forstille seg når han er på kaféen. Skulle han få et russug, ville det bli fanget opp med en gang, og han måtte tatt en stilling til det der og da.

”Det som gir meg trygghet nå – å komme hit – er det å – de som jobber her – har gått igjennom det samme som meg. Hvis jeg skulle sitte her og føle meg litt smurf, og begynne å tenke sånne eplesmarte ideer... jeg kan ikke gå og liksom snurre dem rundt fingeren min - for dem vil gjennomskue meg.”

” ...å bli sett”

Brukere i LAR gir, i en større evaluering av tilbudet, uttrykk for ensomhet og isolasjon. De har vansker med å få rusfrie nettverk og trenger hjelp til å få arbeid og utdanning (Vindedal et al. 2004). En av gjestene beskriver sin frustrasjon over ikke å ha hatt et tilbud som Kafé X den gangen han begynte i LAR. Han beskriver det han opplevde som en ny og ukjent situasjon og en opplevelse av ikke å ha noen rundt seg.

”Jeg synes det er topp for dem som begynner på metadon og har den plassen. ... jeg vet selv hvordan det er å være ny. Det er helt vanvittig. Du vet ikke hvor du skal gå hen, du... jeg husker jeg fikk starte... jeg visste ikke hvor jeg skulle gå hen”.

På Kafé X kan de møte – og snakke med andre som har opplevd å leve i rus og kjent på mange av de samme følelsene som dem selv. Flere av gjestene omtaler lederne og de frivillige på Kafé X med stor respekt og legger vekt på at de har sluttet å ruse seg. Det er ikke uten betydning at vi kan identifisere oss med de som skal være våre rollemodeller, noen vi tror *kan* situasjonen (Kristiansen 1993).

En av lederne beskriver en opplevelse av å motta anerkjennelse fra de rundt seg, gjennom sitt engasjement i tilbudet.

... det som har gjort det at jeg har klart meg – er at jeg har gjort noe og fått kredit for det”.

Den samme lederen opplever å bli møtt med respekt og at samfunnet verdsetter hans arbeid i brukerorganisasjonene og tilbudene knyttet til Vestregata 66 for øvrig.

Til det siste!

Kaféen er godt besøkt, og det viser at det er et behov for et slikt tilbud i Tromsø. De besøkende sier de opplever kaféen som en trygg møteplass, med mange attraktive tilbud og med engasjerte mennesker som ivaretar hverandre. Askheim (2003) snakker om det sosiale medborgerskapet som gir individet både rett og plikt til å ta ansvar for egen velferd. Brukere i Tromsø har i høyeste grad tatt dette ansvaret gjennom opprettelsen og driften av Kafé X, som i dag har en betydning det er vanskelig å forstå fullt ut. Da brukerne overtok huset i Vestregata 66 i 2004, var det slitent. Brukerne bygget opp tilbudet fra ingenting og opplever i dag at de har et tilbud som alle eier en del av, et brukerstyrt senter med brukerorganisasjoner, kafé og en rekke andre tilbud. En av de frivillige sier det er flere av de som benytter seg av

kaféen som har funnet meningen med tilværelsen i dette tilbudet.

”... fordi de faktisk har vært med og bygget opp noe her”.

Ledere og frivillige på kaféen sier de opplever massiv støtte fra byens næringsliv, lovord fra politikere og offentlig ansatte og positiv omtale fra brukere for det tilbudet de har skapt og drifter.

Tross dette lever de med en konstant usikkerhet for tilbudets eksistens, i likhet med andre brukerstyrte tilbud som er forsket på. Etter min oppfatning legges det vel mye press på brukerne i deres kamp for egen velferd gjennom etterverns- eller rehabiliteringstilbudet Kafé X. Jeg mener det er betimelig å undre seg over om brukernes erfaringskompetanse, supplert med en økende kunnskap om faget, ikke burde vurderes som nok profesjonell når fordelingen av ressurser til de brukerstyrte- og kommunale tilbudene skal behandles av kommunen.

Kafé X var åpen i går, og er det forhåpentligvis i morgen. Et fagfelt som er i en kontinuerlig søken etter å utbedre sine tjenestetilbud, burde absolutt benytte sjansen til å besøke dette brukerstyrte tilbudet. Ikke bare for å ta en kaffe og en prat, men for å trekke veksler på denne helt

unike erfaringskompetansen ressurspersonene, tilknyttet dette tilbudet, sitter inne med – og de bør gjøre det mens de ennå har muligheten.

△

Referanser

Andreassen, Tone Alm (2004)

Brukermedvirkning i praksis – faglig fortolkning av politiske mål. I: Rannveig Dahle og Kirsten Thorsen mfl. Velferdstjenester i endring – når politikk blir praksis. Bergen: Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS.

Askheim, Ole Petter. (2003). *Fra normalisering til empowerment.* Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.

Askheim, Ole Petter og Starrin, Bengt (2007). *Empowerment i teori og praksis.* Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.

Askheim, Ole Petter (2010). *Rehabilitering og empowerment.* I: Thommesen, Hanne red. *Rehabilitering som politikk, virksomhet og studiefelt.* Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.

Berg, Bruce L. (2009). *Qualitative research methods for the social sciences.* Boston: Pearson Education, Inc.,

Christoffersen, Henrik (1992). *Borgeren og de offentlige serviceydelser.* AKF Nyt nr. 5. Amternes og Kommunernes Forskningsinstitut. København: AKF Forlaget.

Forskrift om habilitering og rehabilitering av 28. juni 2001 nr. 765. Oslo: Helse- og omsorgsdepartementet. www.lovdata.no

Guttormsen, Thorbjørg og Feragen, Stein (2010). *TTV – et brukerstyrt prosjekt. En evalueringsstudie av Tilbake til verden 2005-2008.* Tromsø: Det helsefaglige fakultet, Institutt for helse- og omsorgsfag. Universitetet i Tromsø.

Harder, Margit og Pringle, Keith (2007). *De velfærdsstatslige betingelser for empowerment i England og Danmark. I: Nissen, Maria Appel, Pringle, Keith og Uggerhøj, Lars. Magt og forandring i sosialt arbeid.* København: Akademisk forlag.

Humerfelt, Kristin (2005). *Begrepene brukermedvirkning og brukerperspektiv – honnørord med lavt presisjonsnivå. I: Willumsen, Elisabeth red. Brukernes medvirkning! Kvalitet og legitimitet i velferdstjenestene.* Oslo: Universitetsforlaget.

Hårvik, Vidar (2009). *Årsrapport MARBORG 2008*.

<http://www.marborg.no/om-oss/arsrapportserviceerkl%c3%a6ring/>

[Lokalisert 06.01.2010]

Hårvik, Vidar (2010). *Årsrapport MARBORG 2009*.

<http://www.marborg.no/om-oss/arsrapportserviceerkl%c3%a6ring/>

[Lokalisert 06.01.2010]

Nissen, Maria Appel, Pringle, Keith og Uggerhøj, Lars (2007). *Produktiv makt*. I: Nissen, Maria Appel, Pringle, Keith og

Uggerhøj, Lars. *Magt og forandring i sosialt arbejde*. København: Akademisk forlag.

St. meld. Nr. 21 (1998-99).

Rehabiliteringsmeldingen. Oslo: Helsedirektoratet.

Ørstavik, Sunniva (1996).

Brukerperspektivet – en kritisk gjennomgang. INAS-NOTAT 1996:8 Institutt for sosialforskning. Oslo: NOVA.

”Anerkjennelse – to go!”

Om en brukerstyrt kafé og et tilbud til rusmisbrukere i tilfriskning¹⁰.

Sammendrag:

Som enkeltindivider har vi alle behov for anerkjennelse for å utvikle et sunt selv. For noen kommer denne anerkjennelsen lettere enn for andre. Artikkelen vil vise at anerkjennelsens betydning er svært relevant i ettervernet eller rehabiliteringen av rusmisbrukere i tilfriskning. Med utgangspunkt i intervjuede rusmisbrukeres egne erfaringer med brukerstyrte og offentlige tjenestetilbud, trekker jeg veksler på kjente teorier om anerkjennelsens betydning for å vise til en sammenheng mellom det å bli anerkjent, og den enkeltes utvikling av et sunnere selv. Artikkelen er basert på en kvalitativ studie av individer engasjert i Kafé X, et etterverns- eller rehabiliteringstilbud til rusmisbrukere i tilfriskning, styrt av tidligere rusmisbrukere i Tromsø.

Nøkkelbegreper: anerkjennelse, krenkelse, empowerment, brukerstyring, rusmisbrukere.

¹⁰ Artikkelen er sendt Fontene forskning for refereevurdering. Den er her presentert i to spalter for å tydeliggjøre formen.

I denne artikkelen ønsker jeg å fremheve anerkjennelsens betydning for rusmisbrukere i tilfriskning.

Høsten 2010 gjennomførte jeg en kvalitativ studie av et tilbud til rusmisbrukere i tilfriskning, hvor anerkjennelse sto sentralt i arbeidet for å støtte de som ønsket å bli eller å forbli rusfri. Tilbudet ble initiert og bygget av rusmisbrukere i Tromsø som et tilskudd til og en reaksjon på de offentlige tilbudenes ettervern for rusmisbrukere i kommunen. Tilbudet er brukerstyrt og har navnet Kafé X.

Dessverre er det ikke alltid slik at samfunnet anerkjenner mennesker som befinner seg i en vanskelig livssituasjon. Krenkelser synes sågar å være utbredt i sosialt arbeid, i så vel etiske som juridiske forhold, med neglisjering og begrenset tilgang på allmenne rettigheter (Høilund og Juul 2005). I studien denne artikkelen bygger på, tegner informanter med rusmisbrukererfaring et bilde av et offentlig tjenesteapparat som i liten grad ser eller hører dem, særlig når de som rusmisbrukere har det som vanskeligst. Jeg vil, med utgangspunkt i informantenes beskrivelser av hvordan de opplever å bli tatt imot i det brukerstyrte etterverns- eller rehabiliteringstilbudet Kafé X, diskutere betydningen av anerkjennelse for menneskets utvikling av en sunn personlig

identitet, sett i lys av Honneths anerkjennelsesteori.

Individets behov for anerkjennelse

”Se på meg nå!” Fra vi er små søker vi anerkjennelse for våre handlinger, og det fortsetter vi med resten av livet. Som individer har vi behov for å bli sett og hørt, og slik har det alltid vært. Behovet for anerkjennelse har opptatt en rekke tenkere gjennom historien som Hobbes og Rousseau. I nyere tid er det teoretikere som Fichte, Mead, Winnicott, Habermas og Hegel som kanskje har vært tildelt mest oppmerksomhet for sine arbeid med betydningen av anerkjennelse. Disse har igjen inspirert Axel Honneth, som er av den seneste generasjonen teoretikere med sin egen anerkjennelsesteori, og er særlig inspirert av Hegel.

Honneths teori plasserer begrepet anerkjennelse inn i et sosialfilosofisk perspektiv og setter med dette de formelle forutsetningene for menneskets muligheter for selvrealisering i en kontekst hvor filosofi, sosialteori og politikk er forsøkt forent. Anerkjennelse betegner den ekspressive handlingen, hvor en person gis anseelse og er i stand til å ta imot den. Honneth hevder at individet ikke kan utvikle en sunn personlig identitet uten anerkjennelse, og at flere former for anerkjennelse må erfares for at individet

skal komme overens med sitt indre (Honneth 2003).

Honneths anerkjennelsesteori er ikke en læringsmodell for hvordan mennesket skal leve sitt liv. Teorien handler snarere om de formelle betingelsene for menneskets selvrealisering, dvs. ut fra en idé om det gode liv. Honneth setter få, men fundamentale betingelser for menneskets realisering i sin teori om anerkjennelse og plasserer dem i tre differensierte interaksjonssfærer eller dimensjoner - en privat-, en rettslig- og en solidarisk dimensjon, hvor individet må erfare anerkjennelse i alle dimensjoner for å kunne realisere seg selv. De tre dimensjonene følges av tre former, for individets forhold til seg selv; kjærlighet utløser forutsetningen for subjektets fundamentale selvtilit, allmenn aktelse (gitt i form av rettigheter) utløser en selvaktelse og ikke minst innløses selvverdsettelse i en sosial solidaritet, hvor felles verdier og normer deles, og danner et grunnleggende selvverd hos subjektet. De tre ontogeniske utviklingstrinnene inngår sammen i ideen om - det gode liv (Honneth 2003).

Honneth har møtt kritikk med sin anerkjennelsesteori, som at hans bidrag til sosialt arbeid langt på vei er begrenset til det selvsagte (Follesø og Mevik 2010).

Follesø og Mevik viser og til en av Honneths største kritikere Nancy Fraser, som advarer mot at anerkjennelse som ekspressiv handling i verste fall kan erstatte en nødvendig omfordeling av goder¹¹. Frasers kritikk er etter min mening da også en kritikk mot Empowerment-ideologien og betydningen av de avmektiges kamp for sin rettmessige plass i et samfunn, og opplevelsen av å bli møtt med respekt. Slik jeg ser det ligger det en større fare i fraværet av anerkjennelse og krenkelser, enn i en tilbakeholding av tjenester eller goder.

Forutsetningene for å kunne utvikle en sunn personlig identitet ligger nemlig ikke like godt tilrette for alle. Noen mennesker vokser opp i miljøer med svært liten grad av anerkjennelse fra andre, være seg i den private, den rettslige eller den solidariske dimensjonen. En slik begrenset tilgang på anerkjennelse kan oppleves av individet som krenkelser, med former i et kontinuum fra det å ikke bli hilst på til å bli utsatt for ekstreme former for stigma (Honneth 2003).

Rusmisbrukere er blant de mennesker som oppgir å bli utsatt for krenkelser daglig. De opplever seg blant annet neglisjert, uten rettigheter og muligheter til å bidra til

¹¹ Nancy Frasers kritikk av Honneth er presentert i artikkelen "Rethinking recognition" fra 2000.

fellesskapet (Høilund og Juul 2005). Som en reaksjon på en opplevelse av å bli utsatt for slike krenkelser blant annet fra det offentlige tjenesteapparatet, initierte rusmisbrukere i Tromsø for noen år tilbake egne etterverns- eller rehabiliteringstilbud for rusmisbrukere som ønsket å bli eller forbli rusfri. De brukerstyrte tilbudene skulle være et tilskudd- og alternativ til de offentlige tilbudene, med sikte på å ivareta rusmisbrukernes juridiske rettigheter og legge til rette for at den enkelte skulle kunne utvikle seg i et trygt miljø.

Kafé X – tilbudet og fenomenet

Litt tilbaketrukket fra de mest trafikkerte handlegatene i Tromsø, i et gulmalt trehus fra begynnelsen av forrige århundre, ligger det en liten kafé. Fasaden er varm og innbydende og står i sterk kontrast til de omliggende bygningene, som ordensmaktens grå sekstitalismastodont rett over gaten. På veggen ut mot den samme gaten henger det et skilt som mer enn antyder hvem som driver kaféen - Kafé X.

Tidligere rusmisbrukere eller ”eks-ere” har selv tatt initiativ til og bygget opp dette rusfrie tilbudet fra bunnen av med en solid egeninnsats og med støtte fra Tromsø kommune, Helsedirektoratet og private sponsorer. Dette brukerstyrte tilbudet har etablert seg som et særegent etterverns- eller rehabiliteringstilbud for rusmis-

brukere i tilfriskning så vel som et alternativt tilskudd til kafétilbudet i Tromsø, med mer på menyen enn et bredt utvalg kaffe og enkel bevertning som gjestene kan finne på byens øvrige kafeer. På Kafé X kan tidligere rusmisbrukere og/eller rusmisbrukere i tilfriskning treffe andre med tilsvarende erfaringer og utfordringer, for å få støtte til å opprettholde en rusfri tilværelse. De kan også komme i kontakt med gjester som har en ganske så annen bakgrunn enn dem selv, siden Kafé X markedsfører seg som en nettverkskafé og ønsker alle byens borgere velkommen. Tanken er at rusmisbrukere i tilfriskning også vil få møte mennesker med andre livserfaringer enn dem selv, at de kan knytte til seg nyttige kontakter og kanskje bli integrert i nye nettverk. De som benytter seg av kaféen tilbys et rusfritt møte- og tilholdssted, muligheter til deltagelse på aktiviteter, attraktive kurs og individuelt tilpasset arbeidstrening og aktuelle kulturelle begivenheter. I tillegg er kaféen en arena for et svært viktig aktivist- og organisasjonsarbeid og gir anledning til å bruke egne erfaringer i arbeidet for å bedre rusmisbrukerens livssituasjon.

Kafé X er eiet av Rusmisbrukernes interesseorganisasjon (RiO) og blir styrt av tidligere rusmisbrukere i samarbeid med Marborg, en brukerorganisasjon primært

for opioidavhengige som mottar legemiddellassistert rehabilitering. Kaféen er samlokalisert med disse organisasjonene som har kontorer i det gamle husets andre etasje (i Vestregate 66). Flere av de som engasjerer seg i driften av huset er aktive i interesseorganisasjonene. De representerer da også rusmisbrukere gjennom ulike brukerråd¹² og arbeider primært for rusmisbrukeres rettigheter og utviklingen av og kvaliteten på tilbudene.

Rusmisbrukere i Tromsø har kjempet seg frem fra en vanskelig livssituasjon og bygget opp flere attraktive tilbud for seg selv, hvor de har full kontroll over utviklingen og driften av tilbudene. En slik kontroll eller styring har sin forankring i empowerment- og maktideologien, og handler om å tilkjempe seg sin rettmessige plass i samfunnet, blant annet for å kunne ta del i felles rettigheter og plikter på likeverdige vilkår (Uggerhøj 2007, Askheim 2003). Sett i et slikt perspektiv har rusmisbrukere i Tromsø, med Kafé X, ikke bare bygget opp et etterverns- eller rehabiliteringstilbud for seg selv, men også vist for et moralistisk grunnet samfunn at de er å regne med. Empowerment-begrepet bygger på Freires ideologi om kritisk dialog og kan knyttes til sosial aktivistideologi som utviklet seg i USA på 60-

¹² Blant andre Universitetssykehuset i Nord-Norge og NAV.

tallet, og ideer om hjelp til selvhjelp på 70-tallet (Humerfelt 2005).

Kafé X er ifølge initiativtageren først og fremst et ettervernstilbud til rusmisbrukere i tilfriskning. Interesseorganisasjonene har erkjent at det ikke er så lett å bli rusfri. Det er enda verre å holde seg rusfri. Et godt ettervern er avgjørende for at rusmisbrukeren skal avstå fra rusmidler (Hårvik 2009). Kafé X har etablert seg som en arena i form av et sted der rusmisbrukeren i tilfriskning kan finne støtte i en vanskelig livssituasjon hos andre med tilsvarende erfaringer, og deltagelse i og tilhørighet til fellesskapet gjennom et positivt engasjement som lønnet eller frivillig arbeid (Guttormsen og Feragen 2010).

Metode

Artikkelen er basert på intervjuer med personer som hadde et forhold til Kafé X i Tromsø fra tilbudets oppstart i 2004 og frem til 2010. Intervjuene ble gjennomført høsten 2010 som semistrukturerte samtaler om informantenes erfaringer med tilbudet. Videre bygger artikkelen på Axel Honneths teorier bak *behovet for anerkjennelsen* og trekker veksler på særlig én evalueringsstudie av et annet lignende tilbud i Tromsø, TTV (Tilbake Til Verden), av Guttormsen og Feragen i 2010.

Informantene i studien hadde ulik tilknytning til Kafé X. De bodde alle i Tromsø og var i alderen 35-53 år. Utvalget ble trukket ut fra en oversikt kaféens leder hadde over personer som hadde benyttet seg av tilbudet de siste årene og de som hadde engasjert seg i utviklingen eller driften av tilbudet. Til sammen intervjuet jeg 8 personer. Av disse var to av informantene fagfolk med lederstillinger i det offentlige tjenesteapparatet. De resterende 6 var personer med rusmisbrukererfaring i roller som ledere, frivillige arbeidere og gjester på Kafé X. Utvalget størrelse tilsier at det ikke lar seg gjøre å generalisere ut fra de genererte dataene. Dataene vil derimot gi et innblikk i enkeltindividers opplevelse av tilbudet og hvordan de blir møtt, sett og hørt. Med en åpen intervjuform gis informantene muligheten til å fortelle sin unike historie, knyttet til den sosiale konteksten studien tematiserer. Informantene sier de har ønsket å dele av sine erfaringer med dette brukerstyrte tilbudet for å gi andre en inspirasjon til å ta tak i egen livssituasjon.

Gjennomførelsen av studien er godkjent av NDS (Personvernombudet for forskning). Det ble gjennom hele studien lagt vekt på å ivareta informantenes integritet, med respekt for den enkeltes grenser i intervjusituasjonen og senere i formidlingen av materialet. Et av dilemmaene

med å intervju informanter som befinner seg i en avmektig posisjon er at intervjueren bidrar til å opprettholde eller forsterke denne posisjonen, enten ved å velge en arena for intervjuet som gir informanten assosiasjoner til et skjevt maktforhold mellom intervjuer og informant, eller gjennom selve gjennomføringen av intervjuet hvor intervjuerens åpne stilling er av stor betydning. Intervjuene ble av den grunn gjennomført på informantenes egne arenaer og med et informasjonsskriv til informanten på forhånd, om hensikten med studien.

Et annet aspekt med intervjuene var at jeg kjente flere av informantene i studien fra tidligere praksis. Jeg var ansatt i Rus- og psykiatritjenesten i kommunen den perioden disse tilbudene startet opp, og samarbeidet med rusmisbrukere om en utvikling av kommunens totale rehabiliteringstilbud. Det finnes sterke argumenter for å forske i eget felt (Berg 2009). Min kjennskap til det omliggende, det uuttalte rundt temaet begrenser meg blant annet i å trekke feil slutninger i analysen. Min interesse i feltet burde likevel vurderes opp mot studiens validitet.

Intervjuene ble tatt opp med en digital lydopptaker. Analysen av dataene begynte allerede under det første intervjuet og

fortsatte under prosessen med skrivingen. Etter transkriberingen av intervjuene ble først hvert intervju analysert som enkeltstående erfaringer informantene hadde med det brukerstyrte tilbudet. Gjennom denne analysen ble visse meningsenheter mer fremtredende enn andre, som betydningen av å bli sett og hørt.

Studien viser at informantene opplever kaféen som et trygt sted å være, hvor de kan de møte – og snakke med andre som har opplevd å leve i rusavhengighet og kjent på mange av de samme følelsene som dem selv. Gjestene omtalte lederne og de frivillige på Kafé X med stor respekt, og la vekt på at de var gode rollemodeller for andre rusmisbrukere som ønsket å slutte og ruse seg – og som ønsket å bli integrert eller reintegrert i samfunnet. Videre ble det av alle de intervjuede lagt stor vekt på betydningen av å bli sett og hørt.

Utløsningen av selvtillit gjennom anerkjennelse

Honneth (2003) deler anerkjennelse i tre sfærer eller dimensjoner, hvor av den private dimensjonen som den første, følges av forholdet til seg selv og utløser forutsetningen for subjektets fundamentale selvtillit - en forutsetning for i det hele tatt å kunne tre inn i et intersubjektivt forhold. Selvtilliten kjennetegnes ved individets

tiltro til egen evne til å prestere og påvirkes blant annet gjennom bekræftelse fra andre. Det er først og fremst i en relasjon med familiemedlemmer og venner at personen kan utvikle en fortrolighet med sine ressurser, holdninger og verdier og se hvordan de blir tatt imot og anerkjent. Forutsetningen er at personen har en verdi for den andre. Den emosjonelle anerkjennelsen gjennom den private dimensjonen gjør personen i stand til å uttrykke seg og oppføre seg som én, som kan delta i nære fellesskap og samfunnsmessige forhold.

Kafé X representerer en viktig arena og et alternativ til den private dimensjonen, som Honneth mener er avgjørende for utviklingen av individets personlige identitet. De som benytter seg av kafeen beskriver tilbudet som en trygg arena for nettopp å utvikle en slik fortrolighet med egne ressurser, holdninger og verdier, og er alle viktige brikker i dette tilbudet. Ledere, frivillige og gjester beskriver hvordan de støtter hverandre, trøster og motiverer hverandre i et felles mål om rusfrihet, i en hverdag hvor utfordringene for noen kan virke uoverkommelige. Alle er der for hverandre. En slik opplevelse av å være i et gjensidig avhengighetsforhold av emosjonell støtte er avgjørende for utviklingen av individets selvtillit (Honneth 2003). En av lederne hevder at

anerkjennelsen han har fått gjennom oppbyggingen og driften av Kafé X har bidratt vesentlig til at selvtilliten hans har økt, og at han blant annet opplever seg tryggere, i en for han litt usikker fremtid, med tanke på å klare å holde seg rusfri. Selvtilliten er ikke selvfølgelig. Den kan forstyrres av manglende anerkjennelse og av gjentatte krenkelser.

Rusmisbrukere har blitt og blir stadig utsatt for krenkelser i primærrelasjoner, noe som omfatter blant annet fysisk misbruk, stigmatisering og ekskludering, og som i verste fall kan forvolde skade på den fysiske integriteten og den grunnleggende selvtilliten. En av gjestene på Kafé X hevder slike krenkelser er mer vanlig overfor de som ruser seg enn for rusmisbrukere i tilfriskning og at dette handler om at samfunnet har en større grad av aksept for en rusfri livsstil, enn en alternativ livsstil med et annet, mer kontroversielt verdisett, som gjerne innbefatter kriminelle handlinger. Honneth mener moralen gjennom all tid har vært knyttet til anerkjennelsen og at individet i liten grad vil oppnå anerkjennelse om dets handlinger fraviker samfunnets verdier og normer. Det finnes likevel andre forestillinger om begrepet anerkjennelse, som i en diskursetisk sammenheng, hvor begrepet omfatter en gjensidig respekt for alle andre mennesker,

uansett særegenheter (Honneth 2003). En av lederne sier de, i interesseorganisasjonene, gjerne skulle oppleve en slik gjensidig respekt, men at det i dag er en vei å gå for å oppnå denne aktelsen. De opplever at rusmisbrukere til stadighet kontakter dem med erfaringer av å ikke bli hørt eller sett av det offentlige tjenesteapparatet.

”I verste fall er det ikke noen som vil ha noe med deg å gjøre. Da er det ingen som gidder å hjelpe deg, eller som har tro på deg”.

Det å ikke få anerkjennelse for den du er som menneske kan være nedbrytende og en begrensning for å kunne delta i nære fellesskap og samfunnsmessige forhold. Kafé X fremstår gjennom studien som en arena hvor ledere, frivillige og gjester gis en mulighet til å gjenerobre troen på at de kan prestere både innenfor tilbudets trygge vegger og utenfor.

”Her (les: Kafé X) er de flinke til å hjelpe folk opp, gi folk troen på seg selv, og... Det her får jeg jo til”.

Rusmisbrukerens adgang til velferdsstatens goder

Studien viser at bevisstheten rundt, og engasjementet for rusmisbrukeres rettigheter er stor blant informantene tilknyttet de brukerstyrte tilbudene i Tromsø. Lederne og noen av de frivillige

regner seg som brukerrepresentanter og arbeider aktivt med brukervedvirkning i interesseorganisasjonene, mens enkelte gjester på kaféen virker å ha utfordringer nok med å få økt innflytelse på egen behandling eller rehabilitering.

Det handler her om å tilkjempe seg sin rettmessige plass i samfunnet, for å kunne ta del i felles rettigheter og plikter på likeverdige vilkår (Humerfelt 2005). Askheim (2010) mener enkeltindivider og grupper i en avmaktssituasjon, gjennom mobilisering, selv kan gjøre dem i stand til motvirke krefter som holder dem nede og tilføre dem økt makt, kontroll og styring over egne liv. Kafé X er et eksempel på en slik mobilisering, hvor tjenestemottakere i Tromsø har kjempet for, og bygget opp et tilbud hvor de har hatt og har kontroll over utviklingen av tilbudet og beslutninger som befatter driften.

Kafé X åpnet sine dører på en tid hvor endringer i rusfeltet skulle føre til konsekvenser for rusmisbrukeres livssituasjon i Tromsø og landet for øvrig. Det var i tiden rundt 2004. Opptrappingsplanen for rusfeltet la føringer for endringer i kommuner og stat. Tromsø kommune bygget en rekke nye leiligheter og avviklet en umenneskelig praksis med bruk av hospits som midlertidige og særdeles lite egnede boliger for rus-

misbrukere, vurderingen av behov for behandling av rusmisbruk og/eller -avhengighet ble overført til helseforetakene og rusmisbrukerne fikk pasientrettigheter og LAR ble lettere tilgjengelig for de opioidavhengige. Individuell Plan ble en rettighet for individer med sammensatte utfordringer, rusmisbrukerne i Tromsø fikk sin egen interesseorganisasjon og gateavisa Virkelig¹³ ble introdusert til byens befolkning og ga rusmisbrukere en mulighet til å formidle en vanskelig livssituasjon til et bredt publikum (Guttormsen og Feragen 2010). Interesseorganisasjonene mener brukerne med disse endringene har fått utvidet sine rettigheter betydelig, at de er gitt en mulighet til større innflytelse på eget liv og at de på mange måter har fått styrket sin posisjon overfor det offentlige tjenesteapparatet.

En av de frivillige i studien, som etter mange år med destruktivt rusmisbruk hadde holdt seg rusfri i over ett år, sier han i dag opplever tjenesteapparatet som svært villig til å bistå han i hans rehabiliteringsmål med å opprettholde en rusfri tilværelse. Han sier han den siste tiden har nytt godt av de tilbudene Tromsø kan skilte

¹³ "Virkelig" er en gateavis etter modell av "Big Issue" i London og "Oslo". Avisa selges av hjemløse og rusmisbrukere og inneholder stoff relatert til selgernes hverdag.

med, både de offentlige og de brukerstyrte. Omfanget av disse endringene interesseorganisasjonene har vært med å kjempe frem synes likevel ikke å omfatte alle med rusmisbrukererfaring. En annen av informantene i studien, som bare av og til var å finne på Kafé X, beskriver seg selv som en rusmisbruker fordi han ”ikke har alt under kontroll”. Endringene som skjedde i tiden rundt og etter 2004 opplevdes ikke av informanten å ha like stor betydning for han og andre med et definert rusmisbruk, som han mente det hadde for rusmis-brukere i tilfriskning eller i et tilbaketrukket stadium. Han hevder at de mest attraktive leilighetene fortsatt er utilgjengelige for han og enkelte andre rusmisbrukere, at LAR oppleves å være et hinder for noen av de samme rusmisbrukernes autonomi, at den individuelle oppfølgingen fra det offentlige tjenesteapparatet oppleves å være forbeholdt de mest ressurssterke og at brukerorganisasjonenes interesser er på kollisjonskurs med de rusmisbrukerne som ikke har sitt rusmisbruk under kontroll. Informanten var på grunn av sitt rusmisbruk også i perioder uønsket på kaféen. Informanten sier han opplever seg utestengt fra de offentlige tjenestetilbudene og til tider også de brukerstyrte tilbudene. Han sier han har mistet tilliten til det offentlige tjenesteapparatet men at han, på tross av at han til tider ligger i konflikter

med de brukerstyrte tilbudene, stoler mer på rusmisbrukerne i disse tilbudene enn på fagfolk i det offentlige.

Mens anerkjennelsesformene utgjør en normativ ide om det gode liv, er de korresponderende krenkelsesformene utgangspunktet for å forstå motivet for eller grunnen til kampen for anerkjennelse (Honneth 2003). Det er gjennom de universelle rettigheter som alle i samfunnet omfattes av, at subjektet er i stand til å få selvrespekt eller -aktelse for seg selv som et likeverdig medlem av samfunnet, blant andre (Honneth 2003). Det synes å være ulike oppfatninger blant rusmisbrukere i tilfriskning og de som ikke har kontroll over sitt rusmisbruk om hvorvidt samfunnets universelle rettigheter omfatter rusmisbrukere. En av informantene, som av og til gjester kaféen og er i legemiddelassistert rehabilitering (LAR), sier han opplever seg til tider forfulgt og trakassert. Han opplever å ikke ha tilgang til velferdsstatens goder. Han sier han føler seg fanget i LAR og at han blir styrt av mennesker som ikke ønsker det beste for han, særlig de i det offentlige tjenesteapparatet. Informanten sier videre at han opplever seg presset til å leve som kriminell ved ikke å få foreskrevet andre legemidler han selv mener er nødvendig for å opprettholde et minimum av livskvalitet.

I rettsforhold kan det skade eller til og med ødelegge selvrespekten hos individet hvis den moralske ansvarligheten som rettighetsbærer blir ignorert. Selvrespekten skaper nemlig en bevissthet i mennesket om at det kan bli respektert av seg selv fordi det fortjener å bli respektert av andre. Slik vil mennesket gjennom rettslig anerkjennelse tillates å gå inn i offentlige diskusjoner som en meningsberettigende aktør, realisere seg selv og oppnå selvaktelse (Follesø 2010).

Interesseorganisasjonene og de som omtaler seg som brukerrepresentanter er opptatt av at alle må ses og høres. På Kafé X har de likevel tatt et valg om å ikke blande rusmisbrukere i tilfriskning med de som ikke har kontroll på sitt misbruk, basert på tidligere erfaringer med dette. Lederne, de frivillige og gjestene sier de har et behov for å beskytte seg selv, og eksponering av rusmidler og rusatferd beskrives av brukere som problematisk å forholde seg til. Både fagfolk og rusmisbrukere blant informantene i studien er klar på at det ikke ligger et ansvar på de brukerstyrte tilbudene å skulle ivareta alle kommunens rusmisbrukere, og at kaféens valg om å fokusere på de i tilfriskning etter mitt syn er et hensiktsmessig valg. Rusmisbrukere med en alvorlig misbruksproblematikk kan kreve en mer spesialisert

og ressurskrevende oppfølging enn det Kafé X kan tilby per i dag.

Lederne sier det har vært vanskelig å utelate venner og kjente de vet har behov for støtte i en vanskelig livssituasjon, fra å nyte godt av det brukerstyrte tilbudet. Interesseorganisasjonene jobber derfor opp mot det offentlige tjenesteapparatet, for at rusmisbrukere som ikke regnes for å være i tilfriskning også skal få bedre tjenestetilbud.

Med interesseorganisasjonene har flere rusmisbrukere i Tromsø hevet sin kompetanse på rus- og psykiatrirelaterte kunnskapsområder. Etter min oppfatning sitter det i dag flere rusmisbrukere med en kompetanse som overgår enkelte fagfolks. Kombinasjonen av fag- og erfaringsbasert kompetanse er svært interessant og bør få økt status i fremtiden. En av lederne engasjert i driften av Kafé X sier rusfeltet allerede har åpnet øynene og i økende grad anerkjenner rusmisbrukernes erfaringskompetanse som et attraktivt tilskudd til fagkompetansen blant annet for et utvidet samarbeid om utvikling av nye og bedre tilbud.

” ... systemet hadde ingen forutsetninger for å vite hva det er vi er og hvilken rolle skal vi spille i det her... vi har synliggjort at vi er seriøse - ... at vi kan være en faktor

å spille på og at vi er å samarbeide med”.

Interesseorganisasjonene arbeider tett opp mot politikerne. Brukerrepresentantenes sterke relasjon til de politiske kreftene i Tromsø har ført til en støtte fra sentrale politikere, med gjennomslag for endringer som brukerne har foreslått eller kjempet for, på tross av at det har ført til noen utfordringer i samarbeidet med det offentlige tjenesteapparatet.

Anerkjennelse har i ulike former alltid spilt en vesentlig rolle i praktisk filosofi. Det var en fremherskende oppfattelse i antikken, at muligheten til å leve et godt liv var avhengig av at personens handlemåter var sosialt verdsatt i polis (Honneth 2003). Rusmisbrukere har i korte eller lengre perioder måtte leve livene sine i konflikt med samfunnets moralske forutsetninger for sosial inkludering. Kriminaliseringen av rusmisbruk har satt og setter store begrensninger for integrering eller reintegrering av rusmisbrukeren inn i et moralsk grunnet samfunn. Den anerkjennelse som er avgjørende for integrering i samfunnet er i praksis uløselig bundet til moral, noe som vanskeliggjør rusmisbrukerens muligheter, som når han eller hun eksempelvis ønsker seg inn i et arbeidsmarked.

Rusmisbrukerens adgang til velferdsstatens goder ligger i det solidariske samfunnets vilje til å inkludere den enkelte. Det handler blant annet om at han eller hun omfattes av universelle rettigheter, blir sett og hørt, og at samfunnet responderer på deres engasjement gjennom anerkjennelse og allmenn aktelse. Dette vil kunne utløse en selvrespekt eller -aktelse hos rusmisbrukeren og hans eller hennes grunnleggende muligheter til å realisere sin autonomi

Anerkjennelse gjennom fellesskapet

Når Honneth (2003) begir seg inn på å definere et solidarisk samfunn, får det meg til å undre om vi i det hele tatt kan tilhøre et slikt. I følge Honneth avhenger det solidariske av om samfunnet er i stand til å integrere borgernes forskjellige verdi-horisonter, prestasjoner og ferdigheter. De tidligere brukerstyrte- og særlig de offentlige tilbudene i Tromsø har over flere år forsøkt å få rusmisbrukere ut i arbeid og møtt motstand. I dag er tilbudene bedre tilrettelagt for å møte denne motstanden. På Kafé X kan gjestene få tilbud om arbeidstrening gjennom de ordningene som er etablert innad i organisasjonen eller i samarbeid med NAV. Tilbudet kan omfatte arbeid knyttet til driften av kaféen, utplassering i bedrifter med muligheter for ansettelse eller gjennom andre mer eller mindre etablerte ordninger.

Arbeidstreningen som blir tilbudt rusmisbrukere gjennom Kafé X omtales av ledere, frivillige og gjester som svært attraktiv. Rusmisbrukerne får arbeidsoppgaver tilpasset den enkeltes forutsetninger, de arbeider i trygge omgivelser og kan i tillegg også dra nytte av sin erfaring som rusmisbruker i møtet med andre rusmisbrukere.

Honneth (2003) anser arbeidet som sentralt for den sosiale verdsettelsen. Arbeidet har historisk sett alltid vært knyttet til moral, og individets arbeid for fellesskapet har vært av stor betydning for dets verdsettelse i et solidarisk samfunn.

Kafé X setter betydningen av arbeid høyt, og har klart å sluse rusmisbrukere ut i samfunnet gjennom tidsavgrensede engasjement knyttet til tilbudene rundt kaféen. Flere engasjement er knyttet til selve kafédriften, men sentralt i dette arbeidet Kafé X setter så høyt, er etterverns- eller rehabiliteringstilbudet som tilbys gjester med et ønske eller mål om å bli eller forbli rusfri. En av lederne omtaler selve driften av kaféen som underordnet, og at de store utfordringene og den største innsatsen ligger i det sosiale arbeidet. En av gjestene sier tilbudet har fått han til å tro på seg selv og hjulpet han ut av en isolert tilværelse.

”Det her med å få anerkjennelse, å bli sett... Det er utrolig viktig, og

det gjør de her... prøver å motivere folk til å være med, få dem til å bli mer engasjert i seg selv, i samfunnet... sånne ting”.

Kafé X har jevnlig arrangert dugnader for å samle inn sprøytespisser som kan ligge rundt i byen til fare for de som eventuelt skulle finne dem. Slike tiltak, sammen med andre holdningsskapende handlinger, som blant annet å fordømme voldshandlinger kan ses som en tilnærming til det moralsk betingede solidariske samfunnets verdier. Verdsettelsen av brukeren kan for eksempel ha sin bakgrunn i subjektets særlige livsforløp, prestasjoner, funksjoner eller handlinger, som det har utført eller utfører. Dette fører til verdsettelse av seg selv som medlem av et solidarisk fellesskap (Honneth 2003).

Kafé X har over flere år vært engasjert i kulturarrangementer som Bukta-festivalen, en rockefestival som trekker store band og mange mennesker. Flere fra kaféen bidrar til gjennomføringen, med vakthold og med å rigge og rydde. De har en avtale med arrangøren som gir Kafé X en krone for hvert plastglass som selges og som de er med å samle inn under festivalen. Dette samarbeidet har vært omtalt i media og har i følge en av gjestene på kaféen vært med på å åpne dører for rusmisbrukerne i

Tromsø langt utover et inkluderende kulturmiljø.

De som deltar på dette og andre arrangementer gjennom Kafé X, sier de opplever at innsatsen deres blir verdsatt. En av de frivillige sier hun er glad for at de, eller hun, blir tatt så godt imot i store deler av samfunnet i dag, men at det ikke alltid har vært slik. Hun beskriver en fortid med stigmatisering og usynliggjøring¹⁴, og opplever det som veldig vanskelig å se venner og kjente i dag som ser ut til å erfare det samme. De hun viser til er venner og kjente som fortsatt har et svært problematisk forhold til rusmidler.

Uten anerkjennelse risikerer individet å miste det positive forholdet til seg selv, som er grunnleggende for dets utvikling. Selvtilliten vil kunne svekkes og gjøre det vanskelig å kunne delta i nære fellesskap og samfunnet for øvrig. En utvikling som dette kan også skje ved en rekke korresponderende krenkelser (Honneth 2003). En av gjestene beskriver noen av krenkelsene hun har vært utsatt for som nedverdiggende og til dels utslettende, men poengterer at slike krenkelser var mer vanlige når hun som rusmisbruker ikke hadde kontroll over eget misbruk. En av lederne som har vært

¹⁴ Follesø (2010) eksemplifiserer usynlighet med tiggeren som tross sin åpenbare synlighet overses. Honneth (2008) beskriver dette som en krenkelse.

rusfri i flere år sier han ennå møter skepsis daglig, men at *skepsisen avtar raskt etter at man har synliggjort at man kan gå og snakke samtidig*.

Honneth (2003) mener det kulturelle verdifelleskapet, med sine moralske urettferdigheter, ydmyker, krenker og misakter personer slik at deres ferdigheter og evner ikke lenger nyter noen anerkjennelse. Sånne krenkelser vil skade rusmisbrukerens eller rusmisbrukerne som gruppes selvverdsettelse, det vil si følelsen av å være sosial signifikant i et gitt sosialt fellesskap.

Anerkjennelsens endelige formål

Honneth har med sin teori om anerkjennelse satt betingelser for individets selvrealisering. Individet må i følge Honneth gjennomleve anerkjennelse i den private, den rettslige og den solidariske dimensjonen for å utvikle et sunt selv og gis en mulighet til å realisere seg selv. Paradoksalt nok er individet avhengige av andre for å bli autonome. Det er bare gjennom andres bekreftelse eller anerkjennelse at individet får et forhold til seg selv og kan utvikle et differensiert og selvstendig selv (Bae og Waastad 1999).

Anerkjennelse som en ekspressiv handling kan være vanskelig å praktisere. En forutsetning for å kunne gi anerkjennelse

er at individet har et visst forhold til seg selv og egne opplevelser, er åpen utover og greier å lytte og gå inn i den andres opplevelsesverden et øyeblikk. For mennesker som har hatt eller har det vanskelig kan det å gi og få anerkjennelse være komplisert. Individet må kunne oppgi sine egne grenser for i neste omgang å hente seg inn igjen. For de som er redde for å åpne sine grenser å slippe inn andre, kan en slik åpenhet i verste fall skape angst (Bae og Waastad 1999).

Kafé X har mer eller mindre bevisst organisert seg slik at lederne, de frivillige og gjestene er sentralt plassert i tilbudet i forhold til å kunne gjennomleve anerkjennelse i alle de tre dimensjonene. I følge en av lederne er den erfaringskompetansen, de som ledere, frivillige og gjester på Kafé X har, av stor betydning for den enkeltes trygghet til å få og gi anerkjennelse. Det at de har delt mange av de samme erfaringene, gjør at de har en gjensidig forståelse for hverandres utfordringer og at de lettere tør å åpne seg og gi av seg selv.

Kafé X oppgis av informantene å være en trygg arena med gode utviklingsmuligheter for den som vil styrke sine forutsetninger for å realisere seg selv. Kaféen har over flere år nå vært et springbrett for en rekke rusmisbrukere som har ønsket å realisere

seg selv, om det skulle være å oppnå en rusfri tilværelse, å utdanne seg eller å komme inn i lønnet arbeid.

Uansett behov, ønsker eller ambisjoner er individet avhengig av anerkjennelse. Gjennom sine engasjement i de brukerstyrte tilbudene nyter lederne og de frivillige jevnlig anerkjennelse fra hverandre, kaféens gjester, fagfolk, politikere og andre. De oppgir at de får et styrket selvbilde og opplever seg i økende grad likeverdige med samfunnets øvrige borgere. En av lederne sier han opplever at hans rolle, gjennom de brukerstyrte tilbudene generelt og Kafé X spesielt, har gitt han alle muligheter - at han kan bli hva han vil. Anerkjennelsen av hans arbeid med kaféen har imponert over landegrensene og gjort kompetansen hans ettertraktet. Han sier han opplever å stå stødigere for hver dag som går, men bekjenner at han kan bli skremt av andres forventninger til han selv. For de intervjuede gjestene av kaféen synes derimot anerkjennelsen å være noe begrenset utover den de nyter innenfor det brukerstyrte tilbudets vegger.

Oppnåelse av selvrealisering kan være en krevende prosess. For noen synes den å komme tilsynelatende lett, mens for andre kan det kreve hardt arbeid. Enkelte rusmisbrukere har levd under forhold hvor

ikke engang deres grunnleggende behov har vært dekket. De har blitt utsatt for krenkelser som i verste fall har skadet deres fysiske integritet og grunnleggende selvtillit, selvaktelse og selvverdsettelse. Honneth (2003) hevder at krenkelser med slike utfall er et utgangspunkt for å forstå motivet for, eller grunnen til, kampen for anerkjennelse.

Det er denne kampen rusmisbrukere i Tromsø har valgt å ta. Kampen for anerkjennelse og muligheten til å realisere seg selv.

△

Referanser

Askheim, Ole Petter (2003). *Fra normalisering til empowerment*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.

Askheim, Ole Petter (2010). *Rehabilitering og empowerment*. I: Thommesen, Hanne red. *Rehabilitering som politikk, virksomhet og studiefelt*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.

Bae, Berit og Waastad, Jan Erik (1999). *Erkjennelse og anerkjennelse*. I: Bae, Berit og Waastad, Jan Erik (red.) *Erkjennelse og*

anerkjennelse. Perspektiv på relasjoner. Oslo: Universitetsforlaget AS.

Berg, Bruce L. (2009). *Qualitative research methods for the social sciences*. Boston: Pearson Education, Inc.

Follesø, Reidun og Mevik, Kate (2010). *In the best interest of the child: contradictions and tensions in social work*. I: Forsberg, Hannele og Kröger, Teppo red. *Social work and child welfare politics: through Nordic lenses*. Bristol, UK: Policy Press.

Guttormsen, Thorbjørg og Feragen, Stein (2010). *TTV – et brukerstyrt prosjekt. En evalueringsstudie av Tilbake til verden 2005-2008*. Tromsø: Det helsefaglige fakultet, Institutt for helse- og omsorgsfag. Universitetet i Tromsø.

Harder, Margit og Pringle, Keith (2007). *De velfærdsstatslige betingelser for empowerment i England og Danmark*. I: Nissen, Maria Appel, Pringle, Keith og Uggerhøj, Lars. *Magt og forandring i sosialt arbejde*. København: Akademisk forlag.

Honneth, Axel (2003). *Behovet for anerkjennelse*. København: Hans Reitzels Forlag.

Humerfelt, Kristin (2005). *Begrepe
brukermedvirkning og brukerperspektiv –
honnørord med lavt presisjonsnivå. I:*
Willumsen, Elisabeth red. *Brukernes
medvirkning! Kvalitet og legitimitet i
velferdstjenestene*. Oslo:
Universitetsforlaget.

Høilund, Peter og Juul, Søren (2005).
*Anerkendelse og dømmekraft i socialt
arbejde*. København: Hans Reitzels Forlag

Hårvik, Vidar (2009). *Årsrapport
MARBORG 2008*.

Kafé X. <http://www.kafex.no/omkafex/>
[Lokalisert 12.12.2010]

Silverman, David (2006). *Interpreting
qualitative data*. London: SAGE
Publications

Kapittel 5 | Sosialarbeiderens muligheter - nye perspektiver

I de to foregående kapitlene har jeg presentert noen av brukernes erfaringer med de brukerstyrte tilbudene generelt og Kafé X spesielt. Studien viser at brukerne har gode erfaringer med de brukerstyrte tilbudene, og at de oppfordrer det offentlige tjenesteapparatet til å rette sin oppmerksomhet mot det arbeidet som kjennetegner disse tilbudene. I oppgavens overordnede problemstilling spør jeg på hvilke måter den fagutdannede sosialarbeideren kan trekke veksler på tjenestemottakernes eller brukernes erfaringer med sosialt arbeid i brukerstyrte tilbud, som Kafé X.

I dette kapitlet vil jeg trekke frem noen eksempler på erfaringer brukerne har gjort seg, og som jeg mener den fagutdannede burde lære av. Disse eksemplene handler om betydningen av (1) å ta tak i egen livssituasjon, (2) å danne seg en forståelse av den andre, (3) om å stille krav og (4) om de brukerstyrte tjenestetilbudenes evne til å omstille seg for å møte den enkeltes behov og ønsker. Eksemplene gir, etter min oppfatning, grunnlag for å diskutere hvorvidt det fagetablete miljøet i større grad enn i dag bør anerkjenne og benytte seg av den erfaringen brukerne har gjort seg gjennom de brukerstyrte tilbudene, og hvordan studiens kunnskapsforslag kan integreres i teori og praksis i sosialt arbeid.

Brukernes mobilisering for en bedre livssituasjon (1)

Et av eksemplene på erfaringer brukerne har gjort seg, og som jeg mener den fagutdannede sosialarbeideren burde lære av, er betydningen av empowerment i sosialt arbeid generelt og i rusmisbrukerens tilfriskning spesielt.

En måte å forstå begrepet empowerment på, sett i lys av brukernes initiativ for og etablering av tilbud rettet mot dem selv, er at det handler om å tilkjempe seg sin rettmessige plass i samfunnet. Dette for å kunne ta del i felles rettigheter og plikter på likeverdige vilkår (Humerfelt 2005). Begrepet kan knyttes til sosial aktivistideologi så tidlig som på 60-tallet, men står likevel frem som tilsynelatende nytt og spennende for informantene i studien, både blant fagfolkene og de med rusmisbruker erfaring. Empowerment-begrepet har vært brukt og brukes i forbindelse med forskjellige grupperinger som befinner seg i en avmektig posisjon

(Askheim og Starrin 2007), og selv i den internasjonale definisjonen av sosialt arbeid står empowermentideologien sentralt, i profesjonens arbeid for å styrke menneskers velvære.

Det finnes ulike tilnærminger til begrepet empowerment, og det brukes like gjerne til å fremme individets rett til frie valg som til å rettfærdiggjøre frigjøring fra undertrykkende samfunnsstrukturer. I hovedsak finnes det to tilnærminger: etablering av motmakt inspirert av Paulo Freire og en individorientert, terapeutisk posisjon, begge for øvrig med et positivt og optimistisk syn på mennesket som aktivt og handlende. Det som skiller de to tilnærmingene er at den individorienterte ikke skal inkludere det samfunnsorienterte eller politiserte perspektivet som preger motmaktstilnærmingen (Askheim 2010).

Innenfor motmaktstilnærmingen er det et poeng å skape en bevissthet om sammenhengen mellom den enkeltes livssituasjon og ytre samfunnsmessige forhold, som for eksempel hvorfor det er så vanskelig for rusmisbrukeren å få adekvate ettervernstilbud eller rettigheter til livsavhengig behandling. Videre er det et poeng å bevisstgjøre den enkelte på at han eller hun ikke er alene om å oppleve en avmakt eller undertrykking. En slik bevisstgjøringsprosess og deling av erfaringer, som vi kan kjenne igjen fra omtalen av interesseorganisasjonene i kapittel 3, danner videre et utgangspunkt for en kollektiv handling overfor aktuelle samfunnsstrukturer (Askheim 2010). Et eksempel på det kan være kampen for substitusjonsbehandling til opioidavhengige, med og uten HIV, gjennom 90-tallet. Grunlaget for brukernes innflytelse kan med andre ord, og med en slik forståelse av motmaktstilnærmingen, sies å ligge i bevisstgjøringen av den enkelte brukers erfaringskompetanse, som et uttrykk for det livet de har levd.

Informantene i denne forskningsstudien synes å være svært opptatt av begrepet empowerment og den betydningen det har hatt og har for den enkelte og gruppen av rusmisbrukere som ønsker å bli rusfri. En av informantene mener sågar at empowerment er den eneste tilnærmingen til å løse et rusproblem, som samtidig ivaretar og/eller styrker den enkeltes selvverd. En slik tilnærming forutsetter nærmest at rusmisbrukeren mottar anerkjennelse med bakgrunn i hans eller hennes særlige livsforløp, prestasjoner, funksjoner eller handlinger. Den samme informanten hevder at den tilnærmingen til behandling av rusmisbrukeren det offentlige har vært en eksponent for, i liten grad har hatt fokus på rusmisbrukerens selvverd – snarere tvert imot. Informanten går langt i å antyde at fagfolk i det offentlige har holdt nede

brukerne gjennom blant annet en organisering av, og en tilgjengelighet til, tjenestetilbudene som tvinger dem til å devaluere seg selv og møte et mektig tjenesteapparat med lua i hånden.

” ... Jeg føler jo at det veldig vanskelig for meg i det hele tatt å komme inn på et kontor. Jeg går nå ennå og venter på et møte med sosialen – jeg har purret og... nå har vi (informanten og en brukerrepresentant) blitt nødt til å sende brev til ledelsen. Nå går vi og venter på tilbakemelding derifra – he-he. Det er tungvint.”

Askheim (2010) mener enkeltindivider og grupper i en avmaktssituasjon gjennom mobilisering kan gjøres i stand til å motvirke krefter som holder dem nede og dermed oppnå mer makt, kontroll og styring over egne liv. Et eksempel på en slik mobilisering, eller praktisering av empowerment, er hvordan rusmisbrukere i Tromsø har initiert og bygget opp attraktive brukerstyrte tilbud, som Kafé X. Dette har de gjort i et felt totalt dominert av offentlige tjenestetilbud, hvor mulighetene til å påvirke innholdet i tilbudene har vært svært begrenset.

”Det er bare kaféen! Hadde det ikke vært for brukerne i byen så hadde vi ikke hatt noe!” (Gjest på Kafé X)

Med de brukerstyrte tilbudene har brukerne nå fått en arena hvor de kan bygge hverandre opp som enkeltindivider og også øke sin innflytelse som gruppe overfor det offentlige tjenesteapparatet.

Denne mobiliseringen har i tillegg til å gi tjenestemottakerne nye attraktive tilbud, også gitt en hel brukergruppe et sterkere selvbilde. De har tilkjempet seg en plass og en posisjon i et profesjonsstyrt rusfelt og med dette oppnådd nettopp å få mer makt, kontroll og styring over egne liv. Hadde brukerne derimot blitt tildelt den samme plassen, ville makten, kontrollen og styringen over egne liv være begrenset av makthavernes gunst (Uggerhøj 2007).

Brukerne har med en slik mobilisering benyttet sin nye posisjon til å kommunisere ut til fagfeltet et, for mange fagfolk i det offentlige tjenesteapparatet, nytt og spennende perspektiv på sosialt arbeid - brukerperspektivet. Det har de, som tjenestemottakere, allerede gjort en god stund, men det som er relativt nytt er at brukerne nå også kan dele av sine erfaringer som tjenesteytere og tilfører med dette en ny kunnskap til rusfeltet om drift av tjenestetilbudene til rusmisbrukere. Forskningsstudien viser at disse tjenestetilbudene blir tatt svært godt imot av tjenestemottakerne og at tilbudene har høstet lovord nasjonalt og også utenfor landets grenser.

Forståelsen av den andre (2)

Det kan være vanskelig, om ikke umulig å sette seg inn i et annet menneskes livssituasjon. Rønning og Solheim (1997) avfeier langt på vei den fagutdannede sosialarbeiderens mulighet til fullt ut å kunne ta tjenestemottakerens perspektiv.

I forskningsstudien som denne masteroppgaven bygger på, påpeker en av de intervjuede gjestene på Kafé X den fagutdannede sosialarbeiderens begrensninger, som blant annet ikke å kunne forstå rusmisbrukeren og den livssituasjonen som rusmisbrukeren befinner seg i. Som det fremgår i artikkelen under kapittel 3, handler en slik forståelse på mange måter om de uvurderlige felles erfaringene rusmisbrukere har gjort seg i livet og som svært få offentlige ansatte tradisjonelt deler med rusmisbrukeren.

En av informantene og leder for et av de brukerstyrte tilbudene sier det har tatt han flere år og uendelig mange samtaler med andre brukere for å danne seg et bilde av hvordan de generelt lever, med sine unike følelser, ressurser og behov. Det er først gjennom et slikt innsyn i andres liv, betraktet i lys av egen erfaring som rusmisbruker, at informanten mener å kunne danne seg en forståelse av den andre. Han sier han er helt avhengig av denne forståelsen for å kunne representere rusmisbrukerne som enkeltindivider eller som gruppe, for eksempel i møtet med aktuelle samarbeidsparter og aktører som det offentlige tjenesteapparatet.

En av informantene i forskningsstudien, og frivillig på Kafé X, uttrykte stor tillit til de som representerte brukerne og omtalte dem som noen som hadde vært der og som hadde kjent på mye av det samme - noen som visste. Informanten omtalte det å få støtte fra brukerrepresentantene og andre brukere med misbrukserfaring som en trygghet, en trygghet de ikke kunne vente seg i eller av det offentlige tjenesteapparatet. Studien viser at brukernes erfaringskompetanse relatert til praksis i de brukerstyrte tilbudene, verdsettes høyt av tilbudenes tjenestemottakere.

Den fagutdannede sosialarbeideren har ikke de samme forutsetningene som brukerne har, seg imellom, til å kunne sette seg inn i og forstå hvordan den andre opplever seg selv og verden rundt seg. Hva da? Mulighetene som ligger i en god dialog kan, etter min mening, langt på vei kompensere for den begrensningen som ligger i ikke selv å ha kjent på det å være tjenestemottaker eller rusmisbruker. Rønning og Solheim (1997) fremsnakker sågar dialogen

fremfor en empatisk tilnærming og begrunner det med at empatien lett kan bli en hindring for å få frem brukerens perspektiv. Jeg er selv av den oppfatningen at det ikke er avgjørende å måtte dele den andres erfaringer og følelser for å være engasjert som sosialarbeider, på lik linje med Søren Kierkegaard, som ber tjenesteyteren inn ta en ydmyk holdning overfor tjenestemottakeren. Kierkegaard hevder at det ikke handler om å forstå hva den andre forstår. Det handler om å vise respekt for den andres livssituasjon. I sosiologien kan vi finne mange begreper som kjennetegner ulike former for respekt, deriblant status, prestige, anerkjennelse, ære og verdighet, og selv om disse begrepene ikke er fullt ut synonyme med begrepet respekt, vil de gjerne assosieres med respekt og således tillegge begrepet en ganske så vid betydning. Sennett (2003) omtaler respekt som å ta den andres behov på alvor. Det handler igjen om å se og lytte, om å være ydmyk, åpen og fordomsfri. En god dialog ønskes velkommen fra brukernes side og er, som Rønning og Solheim poengterer, et godt utgangspunkt for å få frem brukernes perspektiv, deres behov og ønsker, og kan bidra til en bedre forståelse av den andre.

Nødvendige krav (3)

Studien viser at rusmisbrukere i tilfriskning etterlyser det å bli stilt krav til i møtet med det offentlige tjenesteapparatet. En av informantene i studien påpeker nødvendigheten av å stille krav til rusmisbrukeren for å få resultater, uansett hans eller hennes potensielt svært vanskelige livssituasjon. Informanten hevder at den offentlig ansatte sosialarbeideren kan bli for snill, og får støtte av Fosse (2000) som, i sin hovedfagsoppgave med utgangspunkt i et AA (Anonyme Alkoholikere) orientert behandlingstiltak, konkluderer med at tjenesteyteren bør være åpen, direkte og tydelig på brukerens plikter, ikke bare rettigheter.

Det er selvfølgelig ikke uproblematisk å stille krav til noen med en så komplisert og vanskelig livssituasjon som rusmisbrukere kan ha. Tjenestemottakerne vil ha svært ulike behov for støtte og veiledning for å kunne ta ansvar for egen livssituasjon. Mens noen tjenestemottakere former sin egen fremtid uten nevneverdig støtte fra omgivelsene, som initiativtagerne til de brukerstyrte tilbudene, har andre behov for omfattende oppfølging.

En av gjestene på Kafé X hevder det er lite respektfullt ikke å stille krav til andre mennesker, uansett hvilken livssituasjon de befinner seg i. Informanten forteller om en oppvekst i et hjem hvor det ble stilt krav til han uavhengig av om han ruset seg eller ikke. Etter at han flyttet ut av hjemmet i voksen alder, stilnet kravene til han, noe han påstår førte til et destruktivt

rusmisbruk som holdt på å ta livet av han. En opplevelse av ikke å bli stilt krav til, som informanten her beskriver, kan oppfattes som en mangel på anerkjennelse og oppleves som krenkende (Honneth 2003). Det er likevel ikke uproblematisk å skulle stille krav til noen som befinner seg i en vanskelig livssituasjon. Krav kan både være oppbyggende og nedbrytende for individet, og konsekvensene av å stille dem burde derfor vurderes opp mot hva individet er i stand til å mestre (Guttormsen og Feragen 2010). Dette er en vanskelig oppgave som utfordrer tjenesteyterne i de brukerstyrte tilbudene, så vel som i de offentlige. Det bør, slik jeg ser det, uansett stilles krav til tjenestemottakeren. For gjesten på Kafé X, som hevder at fravær av krav er respektløst, opplevdes det helt avgjørende å bli stilt krav til for at han skulle komme seg ut av et langvarig rusmisbruk, krav han betegner som en opplevelse av at andre hadde tro på han – at han kunne få til noe.

Evnen til omstilling (4)

Det siste eksempelet jeg vil trekke frem av erfaringer brukerne har gjort seg som tjenestemottakere og ikke minst –ytere, er erfaringen med de offentlige og de brukerstyrte tjenestetilbudenes evne til å omstille seg for å imøtekomme de utfordringene som den enkelte tjenestemottaker står overfor.

En av de frivillige på Kafé X hevder at offentlig ansatte fagfolk ikke er flinke nok til å imøtekomme brukernes behov og ønsker. En annen av informantene, og initiativtaker for et av de brukerstyrte tjenestetilbudene sier seg enig i dette og mener det har med de offentlige tjenestetilbudenes organisering å gjøre, og tilbudenes muligheter til å omstille seg. Det offentlige tjenesteapparatet har i følge informanten noen utfordringer med blant annet å tilrettelegge tilbudene sine til de mange tjenestemottakernes ulike utfordringer. Informanten sammenligner det offentlige tjenesteapparatet med en supertanker på autopilot i åpent farvann – med svært lang responstid og nesten uten evne til å forandre retning eller stoppe opp. Slik jeg ser det har informanten her et godt poeng. Rusmisbrukeren med sine individuelle behov og ønsker passer ikke nødvendigvis inn i systemer bygget opp rundt grupper av mennesker, gjerne definert eller kategorisert etter diagnostiske kriterier. Den manglende fleksibilitet gir det offentlige tjenesteapparatet begrensede muligheter til å handle på grunnlag av brukernes behov og ønsker.

I dette samme farvannet kan de brukerstyrte tilbudene ses som lettbåter som raskt og ubesværet kan snu seg rundt, bakke og sette fart ved behov. Informanten hevder en slik lett manøvrering gjør de brukerstyrte tilbudene bedre i stand til å imøtekomme den enkelte brukers behov og ønsker.

Studien viser til flere forhold som gir det offentlige tjenesteapparatet utfordringer i forhold til å ivareta brukernes behov og ønsker, som blant annet brukernes tilgjengelighet til tjenestetilbudene. Dette kan like gjerne forstås ut fra et individuelt- som fra et systemperspektiv. Informanter i studien går langt i å hevde at tjenesteyterne i de brukerstyrte tilbudene, som Kafé X, er mer tilstede for dem som brukere, enn hva fagfolk i det offentlige tjenesteapparatet er. Slik jeg ser det handler det om en relasjonell tilgjengelighet – at brukeren har en mulighet til å oppsøke en eller flere han eller hun har et godt forhold, når det oppleves nødvendig. Som et eksempel er den offentlig ansatte og fagutdannede sosialarbeideren gjerne engasjert med en gitt arbeidstid, og hvor involvering i brukere utover denne tiden i mange fagmiljø har blitt sett på som uprofesjonell (Slettebø 2002). Det er ikke min hensikt å oppfordre fagfolk til å engasjere seg utover arbeidstiden, men snarere å vise til de ulikhetene som ligger i de respektive tjenestesystemenes oppfatning av hva som oppleves som ”det rette”. En av brukerrepresentantene i Tromsø mener tilgjengeligheten til et støtteapparat er svært viktig for rusmisbrukeren i en tilfriskning, og sier han har valgt å være tilgjengelig nær sagt døgnet rundt for de han har en nær relasjon til. Erfaringen han har gjort seg med dette er at brukerne synes å oppleve det som trygt å vite at det er noen der, uten at de nødvendigvis benytter seg av muligheten til å oppsøke han som brukerrepresentant og/eller tjenesteyter utover hans oppsatte arbeidstid.

Flere kommuner har tjenester som oppgir å være tilgjengelig for en eller flere grupper brukere gjennom hele døgnet, så også til en viss grad Tromsø kommune¹⁵. Spørsmålet er likevel om disse tilbudene er tilpasset brukernes behov. Brukere i studien sier de ikke opplevde det slik. De beskriver tilbudene som rigide, med store begrensninger på ressurser og fleksibilitet, og uttrykker en skuffelse over så vel enkelte fagutdannede sosialarbeideres engasjement for å oppleves mer tilgjengelig for brukeren, som over et systems tilsynelatende store organisatoriske utfordringer med å omstille seg og utvikle mer tilgjengelige tjenestetilbud.

¹⁵ Oversikten over Tromsø kommunes tjenester finnes på deres nettside.

Hvordan integrere brukernes erfaringer i sosialt arbeid?

Så langt i dette kapitlet har jeg trukket frem fire eksempler på erfaringer brukerne har gjort seg med sosialt arbeid gjennom sitt engasjement i rusfeltet, erfaringskompetanse som jeg, med brukere i studien, mener sosialarbeideren bør trekke veksler på og lære av. Jeg vil videre presentere noen forslag til endringer basert på hva som har kommet ut av studien. Målet er å gi sosialarbeideren et bedre utgangspunkt for å møte den enkelte brukers behov og ønsker.

Kampen for å overleve

Det kan ut i fra denne studien se ut som om brukere med en rett og en plikt til å ta ansvar for egen velferd, må kjempe uforholdsmessig hardt for tilbudets eksistens, og at en nødvendig støtte fra et fagstyrt system for opprettholdelse av de brukerstyrte tilbudene fremstår som tilfeldig og avhengig av hvem som til enhver tid befinner seg i respektive posisjoner. Ørstavik (1996) mener det er grunn til å tro at såkalte sterke grupper som har en kulturell og intellektuell bakgrunn som ligner fagfolkenes, har størst sjanse for å overleve i et slikt system. Kafé X er ett tilbud som nå lever på lånt tid, mens TTV som tidligere nevnt ikke ble tildelt midler for videre drift etter endt prosjektperiode. De ulike utfallene for tilbudenes eksistens ble, i følge en av de intervjuede lederne for de brukerstyrte tilbudene, forklart med blant annet manglende vilje til strukturelle endringer i det kommunale tjenesteapparatet.

Studien viser at samspillet mellom lederne av de brukerstyrte tilbudene og det offentlige tjenesteapparatet ikke har vært uten utfordringer i så måte. En av de utfordringene som har satt samspillet på prøve har vært av nettopp strukturell eller organisatorisk art, og har handlet om de brukerstyrte tilbudenes manglende forankring til et etablert system med dertil klare rutiner for blant annet utbetaling av lønn til ansatte brukere og regnskapsføring. En av de intervjuede fagfolkene oppgir å ha vært svært frustrert over dette, og mener Helsedirektoratet ikke tar slike utfordringene med i betraktningen ved tildeling av prosjektmidler til de brukerstyrte tilbudene. Dette medfører i følge informanten en ekstra belastning på kommunen, som opplever at de tillegges et ansvar for å støtte opp om prosjektet eller tilbudet om det skal få tildelt midler fra Helsedirektoratet. Og det gjør de. I en søknadsprosess for opprettelse av et brukerstyrt prosjekt forutsettes det fra Helsedirektoratets side at brukerne samarbeider med kommunen.

Slik jeg ser det bør det offentlige tjenesteapparatet strekke seg langt i å tilrettelegge for at brukerstyrte prosjekter skal få gode levevilkår, og det er flere grunner til det. Først og fremst på grunn av den betydningen empowerment har for brukerne - betydningen av å ta tak i egen livssituasjon. En annen og god grunn er at de brukerstyrte tilbudene tilfører det samlede tjenestetilbudet til rusmisbrukere nye ressurser, i form av kapasitet til å følge opp brukerne og, ikke minst, nye perspektiver på sosialt arbeid.

...sammen.

En av de intervjuede fagfolkene erkjenner at de som offentlige tjenesteytere har vært oppmerksom på at de brukerstyrte tilbudene ønsker det blir stilt større krav til brukeren i de offentlige tjenestetilbudene, men understreker at dette ikke er uproblematisk med hensyn til det offentliges rolle. Det kommunale tjenesteapparatet er pålagt jf. §§ 2-1. og 4-1. i Sosialtjenesteloven å utføre de oppgaver etter loven som ikke er lagt til et statlig organ, deri blant bidra til å løse eller forebygge sosiale problemer. Kan sosialtjenesten ikke selv gi slik hjelp, skal den så vidt mulig sørge for at andre gjør det. Det offentlige tjenesteapparatet kan med andre ord ikke skyve bort de brukerne som ikke klarer, ønsker eller velger å imøtekomme de kravene som stilles dem, med mindre kommunen i det minste har anstrengt seg for å delegerer ansvaret til en annen aktør. De brukerstyrte tilbudene kan på sin side velge å avvise de som for eksempel ikke følger de retningslinjer som er lagt for tilbudene. Kafé X oppgir at de er et rusfritt tilbud til rusmisbrukere i tilfriskning, og at de ikke har mulighet til å favne også de som ruser seg daglig. De viser til nettopp det ansvaret som ligger på det offentlige og oppfordrer kommunen til å tilrettelegge tjenestetilbud for de som ikke er i målgruppen til det brukerstyrte tjenestetilbudet.

Brukere i Tromsø har tatt et stort ansvar for sin egen og andres livssituasjon med etableringen av Kafé X og andre brukerstyrte tjenestetilbud. Når de velger å rette sin oppmerksomhet mot enkelte grupper av brukere, sier de at de gjør det med en forvisning om at noen brukere faller utenfor de samlede tjenestetilbudene.

Det er relativt store forskjeller på de offentlige og de brukerstyrte tilbudene i forhold til hvilke rammer de har å forholde seg til. De brukerstyrte tilbudene er i mindre grad styrt av lover og retningslinjer enn det de offentlige er. Slik burde det kanskje også være, for det åpner samtidig for at de respektive tjenestene kan hente mer ut av det samlede tjenestetilbudet ved å

spille på de mulighetene som ligger i disse forskjellene, som for eksempel for de brukerstyrte tiltakene å fange opp brukere der det offentlige tjenesteapparatet ser sine begrensninger og vica versa.

Forskningsstudien viser at de brukerstyrte tilbudene ivaretar sine brukere. Likevel er det vanskelig ikke å bli påvirket av den fortvilelsen som kom til uttrykk hos den rusmisbrukeren som ikke opplevde seg ønsket på Kafé X, og da i tillegg opplevde seg misforstått og sviktet av det offentlige tjenesteapparatet. Jeg mener dette er en alvorlig situasjon som sosialt arbeid generelt og sosialarbeider spesielt må ta innover seg. Etter min mening har sosialarbeideren et ansvar for, ikke bare å sette inn tiltak for de som befinner seg i en uheldig livssituasjon, men også å påvirke politisk på vegne av de som ikke selv når frem med sin stemme, i dette tilfellet rusmisbrukeren som ikke har kontroll over sitt rusmisbruk.

Slik jeg ser det er det mye å hente på kvaliteten av det samlede tjenestetilbudet til rusmisbrukerne, gjennom et bedre og mer systematisk samarbeid mellom de offentlige og de brukerstyrte tilbudene. En god og åpen dialog kan avklare de respektive tilbudenes muligheter og begrensninger, og lettere forhindre at enkelte brukere blir stående utenfor det samlede tjenestetilbudet, eller havner ”mellom to stoler”.

Makten og æren

Det ligger flere utfordringer og muligheter på systemnivå, som det også gjør på individnivå. I studien kommer det frem at fagutdannede sosialarbeidere er skeptiske til brukeren som tjenesteyter, samt til brukerstyring som en del av det samlede tjenestetilbudet til rusmisbrukere (i Tromsø). Slik jeg ser det befinner denne skepsisen seg på individnivå og handler om en bekymring for å miste innflytelse og makt.

En sterkere grad av brukermedvirkning ses som en viktig komponent i empowerment-prosessen for å styrke nettopp individuell eller kollektiv makt, og er i dag implementert i lover og føringer¹⁶. Det er liten tvil om at makt har et potensial til å kontrollere og begrense og til å forme og omforme, og at makt kan skape avmakt. Likevel bør kanskje maktbegrepet heller

¹⁶ Brukermedvirkning og brukernes kontroll over egen rehabilitering er blant annet fastlagt i statlige planer og meldinger, som i St. meld. Nr. 25 (1996-97), Nasjonal strategiplan for arbeid og psykisk helse (2007-2012) og St. meld. Nr. 21 1998-99 (Rehabiliteringsmeldingen), samt Pasientrettighetsloven og Opptrappingsplanen for rusfeltet – Statusrapport 2008.

betraktes som en naturlig del av livet og samværet mellom mennesker, hvor makten kan ses som en produktiv kraft (Harder og Pringle 2007).

I evalueringsstudien av TTV uttrykte intervjuede fagfolk en skepsis til rusmisbrukeres økende makt over tjenestetilbudene og hevdet at økt makt til rusmisbrukere ville føre til en svekkelse av fagfolks makt og kunne gjøre det vanskelig for fagfolk å få gjennomslag for, for eksempel en evidensbasert praksis (Guttormsen og Feragen 2010). Det er liten tvil om at brukerne, med tjenestetilbud som Kafé X og Marborg, har opparbeidet seg en større innflytelse i rusfeltet og derigjennom de offentlige tjenestetilbudene. Med denne innflytelsen har brukerne, etter min mening, tilført rusfeltet et nytt perspektiv og en kompetanse som utfordrer fagfeltet, uten av den grunn å ha ønsker om å devaluere den fagkompetansen som ligger til grunn for sosialt arbeid som profesjon. Snarere tvert i mot. I dag er tidligere rusmisbrukere tilknyttet undervisningsinstitusjonene for å tilegne seg en fagkompetanse i tillegg til deres egen erfaringsbaserte kompetanse. En av informantene og leder i et av de brukerstyrte tilbudene er svært opptatt av mulighetene som ligger i et samarbeid på tvers av fag- og erfaringsbasert kompetanse og er av den oppfatning av at et samarbeid utvilsomt vil styrke sosialt arbeid. I en slik sammenheng bør heller brukernes mobilisering for større påvirkningskraft overfor det offentlige tjenesteapparatet bli forbundet med en forståelse av at makt kan deles, uten at noen av den grunn nødvendigvis fratras makt. Med andre ord; om tjenstemottakeren øker sin makt, svekkes ikke nødvendigvis fagfolkene og det offentlige makt. Den totale makten kan derimot potensielt styrkes gjennom et samarbeid (Fook 2002). Slik jeg ser det har sosialarbeideren i det offentlige tjenesteapparatet mye å hente ved å trekke veksler på tjenstemottakernes erfaringskompetanse, og vice versa. Dersom makten skulle defineres ut fra den kunnskapen respektive parter satt inne med, ville i så fall begge parter øke sin makt.

Brukernes involvering i feltet

Rusmisbrukeres rolleregister er like omfattende som alle andres, med roller tilknyttet familie, vennskap, arbeid, bolig, helse etc.. En av disse rollene er nettopp som bruker eller mottaker av tjenester rettet mot nettopp rusmisbrukeren. En annen og ny rolle, en rolle rusmisbrukeren ikke vanligvis forbindes med, er den som tjenesteyter i et rusfelt dominert av fagfolk. I den etter hvert mye omtalte evalueringsstudien av TTV fra 2010, blir brukernes roller som tjenesteytere i tilbudene til rusmisbrukere i Tromsø problematisert. Enkelte av de intervjuede fagfolkene uttrykte sågar en alvorlig bekymring over at tidligere rusmisbrukere skulle innta

rollen som sosialarbeidere i rusfeltet, og begrunnet det med at brukerne som tjenesteytere ikke hadde den nødvendige avstanden til tjenestemottakerens utfordringer. Også AA kan vise til tilsvarende erfaringer med ”miljøarbeidere”, som har hatt problemer med å skille egne problemer fra tjenestemottakerens (Humerfelt 2001). En av informantene i min studie, og frivillig på Kafé X, samstemmer i at tjenesteyteren burde ha et avklart forhold til egne utfordringer før han eller hun tar på seg rollen som hjelper, men påpeker at det er vanskelig å vite sikkert om han eller hun har den nødvendige avstanden til egne utfordringer. Informanten ville selv være skeptisk til å la seg behandle av en som for eksempel ikke hadde kontroll over eget rusmisbruk, men påpeker at hun heller ville oppsøke en tidligere rusmisbruker under gitte omstendigheter enn en offentlig ansatt fagperson.

I dag har flere brukere, i denne sammenhengen tidligere rusmisbrukere i Tromsø, hevet sin kompetanse på rus- og psykiatrirelaterte kunnskapsområder i et samarbeidsprosjekt med Høgskolen i Tromsø og Tromsø kommune. De samme brukerne følger i dag opp andre brukere eller tjenestemottakere med samtaler, individuelt tilpassede tiltak og omsorg gjennom de brukerstyrte tilbudene, som Kafé X. De deltar også i andre brukeres ansvarsgrupper og samarbeider med de offentlige tjenestetilbudene om tilrettelegging av den enkeltes oppfølging.

Informanter i studien, og tidligere rusmisbrukere, sier de i dag opplever å bli inkludert i utformingen av tjenestetilbudene som er rettet mot dem og at deres meninger som brukerrepresentanter i disse sammenhengene i stadig større grad blir tatt til vurdering. I denne opplevelsen av å bli inkludert og hørt, ligger det en anerkjennelse som med stor sannsynlighet har sin bakgrunn i det arbeidet brukerne har lagt ned i sin egen rehabilitering for å bli rusfri og det engasjementet de har vist gjennom etableringen av de brukerstyrte tilbudene. En slik anerkjennelse oppleves som en verdsettelse av brukeren, og fører til at brukeren kan se verdien av seg selv i et solidarisk fellesskap (Honneth 2003). En av informantene, og leder for et av de brukerstyrte tilbudene, er tydelig på at han opplever en økt selvverdsettelse gjennom den anerkjennelsen han har vært mottaker for gjennom sin innsats for rusmisbrukere i Tromsø.

...som tjenesteytere og sosialarbeidere

I denne studien blir det klart at det foreligger en viss forbeholdenhet til tidligere rusmisbrukere i rollen som sosialarbeidere. Det er vanskelig å begrunne en slik forbeholdenhet i de ulike definisjonene av sosialt arbeid som verserer i litteraturen. Det er innholdet i sosialt arbeid som er sentralt, som i de internasjonale interesseorganisasjonene IFSWs og IASSWs definisjon av sosialt arbeid fra 2004, og hva profesjonen bør arbeide for:

The social work profession promotes social changes, problem solving in human relationships and the empowerment and liberation of people to enhance well-being. Utilizing theories of human behavior and social systems, social work intervenes at the points where people interact with their environments. Principles of human rights and social justice are fundamental to social work. (Cox og Pawar 2006:3)

Etter min mening, basert på blant annet denne og andre definisjoner av sosialt arbeid, er ingen utelukket fra å kunne engasjere seg i sosialt arbeid. Det ville i så fall være å undergrave IFSWs og IASSWs vektlegging av empowerment- og frigjøringstanken, og i verste fall fører til at avmektige mennesker blir holdt nede.

Sosialarbeideren vil alltid møte utfordringer i sitt arbeid som krever mye av han eller henne. Hvilken faglig bakgrunn og erfaringer sosialarbeideren har, vil uten tvil være av betydning for hvordan han eller hun møter disse utfordringene. Det vil også den personlige kompetansen, som evnen til å se den eller de andre, være åpen og fordomsfri og gi av seg selv.

Tjenestemottakere tilknyttet de brukerstyrte tilbudene som Kafé X hevder å bli møtt med en slik åpenhet, og opplever virkelig å bli sett og hørt av lederne og de frivillige i de brukerstyrte tilbudene. En slik opplevelse av å bli sett og hørt er sågar av stor betydning for brukerens muligheter til å realisere seg selv (Honneth 2003). Evnen til å se, høre og være åpen, som tjenesteyterne i de brukerstyrte tilbudene tillegges, er etter min mening et godt eksempel på hvordan profesjonalitet i sosialt arbeid kan utøves i praksis. Etter min mening burde utdanningsinstitusjonene vektlegge betydningen av god kommunikasjon og en bevisstgjøring omkring mulighetene som ligger i brukermidvirkningen. Hovedsaken, og forpliktelsen her, burde uansett være å tilby tjenester på et så høyt nivå som mulig innenfor den gitte konteksten (Cox og Pawar 2006).

I en bok utgitt av Seksjonsrådet for sosionomer problematiseres profesjonens vage definisjoner av sosialt arbeid. De vage definisjonene har i følge Aamodt (2010) bidratt til en

usikkerhet rundt den profesjonelle identiteten og gitt profesjonen et forklaringsbehov overfor kunnskapssamfunnet når eget fagfelt skal beskrives. Denne problematiseringen kan jeg ikke stille meg bak. Riktignok er sosialt arbeid definert vidt, men ethvert forsøk på å spisse en definisjon ville etter min mening også sette begrensninger og være til hinder for en utvikling av faget.

Sosialt arbeid som profesjonen er som tidligere nevnt i en kontinuerlig utvikling, under påvirkning av politisk styring og de kravene samfunnet stiller til teoretisk og praktisk kompetanse for å møte tjenestemottakernes behov (Cox og Pawar 2006). Slik jeg ser det burde sosialt arbeid møte disse kravene med en tydeligere integrering av brukerperspektivet, og trekke veksler på brukernes unike erfaringskompetanse som tjenestemottakere og nå også som tjenesteytere.

”... for dette her virker!”

I innledningen til oppgaven oppfordrer jeg ensidig sosialarbeideren til å vende sin oppmerksomhet mot tjenestetilbudene initiert og driftet av rusmisbrukere. Årsaken til det er at brukere allerede har vendt sin oppmerksomhet mot fagkompetansen og til sosialt arbeid som profesjon og i løpet av de siste årene også tilegnet seg en fagkompetanse gjennom utdanningsinstitusjonene.

En av informantene i studien, og leder for et av de brukerstyrte tjenestetilbudene i Tromsø, er av den oppfatning at det arbeidet som gjøres i tilknytning til Kafé X burde trekkes frem som eksempel for andre rehabiliterings- og ettervernstilbud. Lederen mener tidligere rusmisbrukere tilknyttet de brukerstyrte tjenestetilbudene sitter inne med en kompetanse som burde være svært attraktiv for det offentlige tjenesteapparatet – en kompetanse å trekke veksler på. Informanter og gjester på Kafé X mener denne kompetansen er av stor betydning for at de som rusmisbrukere skal klare å bli rusfri og holde seg rusfri. De framsnakker sine egne evne til å se og lytte, være tilgjengelig og fleksibel og til å stille krav som oppleves støttende.

I dette kapittelet har jeg trukket frem noen forslag til utbedringer av praksis rettet mot sosialt arbeid på system- og individnivå, med utgangspunkt i studien og basert på informantenes

erfaringer med de brukerstyrte tjenestetilbudene. Jeg vil her sammenfatte disse utbedringsforslagene samt trekke inn noen nye, fordelt på system- og individnivå.

Forslag til utbedringer på systemnivå

- Møt de brukerstyrte prosjektene med åpne armer. Støtt brukernes initiativ til å ville arbeide for sin egen og andre brukeres tilfriskning. De brukerstyrte prosjektene kan vise seg å bli attraktive tilskudd til kommunenes samlede tjenestetilbud, og tilføre rusfeltet en kompetanse som vil heve kvaliteten på tjenestene som tilbys brukerne.
- Still systemet tilgjengelig for brukernes prosjekter og tilbud. Brukerne bør inviteres til å ta del i systemets ressurser slik at de kan bygge gode organisasjoner. Som et eksempel bør kommunene stille sine administrasjoner tilgjengelig for brukerne slik at de kan få veiledning i forhold til de forpliktelsene som følger med tildeling av midler til prosjektene.
- Integrer de brukerstyrte tilbudene i systemet – uten å forsøke å begrense deres autonomi. Dette vil gi brukerne en trygghet og en frihet til å utvikle sine tjenestetilbud for fremtiden.
- Sørg for at de brukerstyrte prosjektene/tjenestetilbudenes levevilkår ikke er avhengige av enkeltpersoners innflytelse. Legg til rette for at prosjektene/tilbudene også har en forutsigbar fremtid, uavhengig av hvem som til enhver tid er beslutningstagere i de respektive systemene.
- Still krav til brukerne både på system og individnivå. Brukere i denne studien

Forslag til utbedringer på individnivå

- Ta initiativ til eller styrk samarbeidet med brukerne og deres prosjekter/tilbud. Et åpent og nært samarbeid kan øke begge parters makt og innflytelse i rusfeltet, og der i gjennom bidra til et bedre samlet tjenestetilbud.
- Integrer anerkjennelse som en ekspressiv handling inn i praksis. Brukerne trekker frem anerkjennelse som et sterkt virkemiddel for å styrke selvtilliten deres og øke mulighetene for dem til å realisere seg selv.
- Hold døren åpen for tjenesteytere med brukererfaring i rehabiliteringen av den enkelte bruker, som deltagere i ansvarsgrupper, aktører med oppgaver nedfelt i IP og/eller som tiltaksarrangører.

- Arbeid med å utbedre egne ferdigheter i kommunikasjonen/dialogen med brukeren. Brukere i studien sier en god dialog kan kjennetegnes gjennom ferdigheter i å kunne se, å lytte og å være åpen/ydmyk i møtet med brukeren. Slik jeg ser det burde ferdigheter som dette også vektlegges tyngre i utdanningen av sosialarbeideren.
- Et sterkere politisk engasjement for de som ikke selv når frem med sine behov og ønsker – et engasjement som kjennetegnet sosialt arbeids opprinnelse.

Brukerperspektivet burde etter min mening være sentralt i alt sosialt arbeid, på individnivå, så vel som på systemnivå. En åpen dialog med brukerne er således avgjørende for en integrering av brukerperspektivet i sosialt arbeid og vil gjøre det lettere for sosialarbeideren å se brukernes eller tjenestemottakernes behov og ønsker – og videre, gjøre det mulig for et samlet tjenesteapparat å imøtekomme disse behovene og ønskene ut fra den enkeltes forutsetninger.

Slik jeg ser det er tjenestemottakerne eller brukerne en ressurs sosialt arbeid som profesjon ikke kan overse. De har utviklet en unik erfaringskompetanse og har vist et sterkt engasjement for sitt arbeid i de brukerstyrte tilbudene jeg har blitt introdusert for, som Kafé X. Dette støttes av Slettebø (2002), som mener den erfaringsbaserte kompetansen definitivt har noe å tilføre feltet, og i det minste burde ha en status tilsvarende den profesjonelle kunnskapen.

Kapittel 6 | Oppsummering

I innledningen til denne masteroppgaven hevdes det at det foregår en aldri så liten revolusjon i rusfeltet. Revolusjoner preges gjerne av avmektige individers kamp for menneskerettigheter og sosial rettferdighet, for makt og innflytelse. Det vil jeg hevde den også gjør i dette tilfellet. Den fremtvungne omveltningen handler først og fremst om brukernes mobilisering for å få anerkjennelse for sin erfaringskompetanse og en økt innflytelse på de tilbudene som rettes mot dem som tjenestemottakere.

Tjenestemottakere og -ytere

Rusmisbrukere og tidligere rusmisbrukere i Tromsø har i flere år stått på barrikadene og kjempet for etterverns- og/eller rehabiliteringstilbud for seg selv og andre. I løpet av de siste årene har de gradvis vunnet frem og etablert flere tjenestetilbud til rusmisbrukere hvor de selv har full kontroll over tilbudene. Et av disse tilbudene er etterverns- eller rehabiliteringstilbudet Kafé X, med rusmisbrukere i tilfriskning som gjester og tjenestemottakere, og med tidligere rusmisbrukere som ledere og tjenesteytere¹⁷.

I denne masteroppgaven presenterer jeg to artikler som, fra ulike perspektiv, belyser brukernes engasjement i og rundt de brukerstyrte tjenestetilbudene generelt, og Kafé X spesielt. I den første av de to artiklene er empowerment et sentralt begrep og vektlegger særlig brukernes mobilisering, gjennom etableringen av de brukerstyrte tilbudene. Jeg konkluderer med at flere tilbud til rusmisbrukere i Tromsø med brukere som initiativtagere og engasjerte i den daglige driften av tilbudene, er brukerstyrt. Dette gjelder i tillegg til Kafé X, også brukerorganisasjonen Marborg og det foreløpig avsluttede prosjektet Tilbake Til Verden (TTV). I en av oppgavens to underordnede problemstillinger, spør jeg hvem som har kontroll over de prosesser og beslutninger som omfatter utviklingen og driften av Kafé X, og hvilken betydning det har overfor de som er engasjert i, og benytter seg av dette tilbudet. For at et tjenestetilbud som Kafé X skal kunne defineres som brukerstyrt kreves det at brukerne selv har full kontroll over de beslutningene som angår tilbudet, uten innblanding eller påvirkning fra utenforstående. Kafé X er organisert med et styre som tilbudets øverste ansvarlige organ, de låner lokaler av Tromsø kommune og de har mottatt og mottar midler for driften av

¹⁷ Enkelte av de tidligere rusmisbrukerne og ledere i de brukerstyrte tilbudene er, i tillegg til å være tjenesteytere, også tjenestemottakere i andre tilbud som LAR.

tilbudet fra Helsedirektoratet og kommunen. Det er således mange aktører med interesser og/eller muligheter til å kunne påvirke styringen av tjenestetilbudet. Forskningsstudien masteroppgaven bygger på, viser likevel at både fagfolk og brukere i Tromsø er av den oppfatning at brukerne har den fulle kontrollen over Kafé X og at de mulighetene for å påvirke tilbudet som ligger i organiseringen og i tildeling av midler ikke på noen måte verken influerer på brukernes kontroll over utviklingen eller driften av tjenestetilbudet.

Betydningen av definisjonsmakten

Spørsmålet om hvilken betydning det har for brukerne hvem som har kontroll over de brukerstyrte tjenestetilbudene, representert ved Kafé X, er langt mer komplekst. Informantene i studien mener det er vanskelig å forstå betydningen av dette fullt ut, uten selv å være en del av eller tilknyttet tilbudet. Initiativtakeren til dette unike tjenestetilbudet i Tromsø har i flere år lagt ned all sin tid og sine krefter i å gi rusmisbrukere i tilfriskning et etterverns- eller rehabiliteringstilbud på brukernes premisser. Huset i Vestregata 66 og Kafé X har således blitt et vitnesbyrd på brukernes vilje og evne til å kjempe seg ut av en svært vanskelig livssituasjon - for å få makt, styring og kontroll i eget liv (Askheim 2007).

I innledningen benytter jeg meg av Gutiérrez definisjon av begrepet empowerment, og legger med det vekt på maktaspektet i betydningen av begrepet når jeg blant annet behandler spørsmålet om betydningen av Kafé X som brukerstyrt i artikkelen under kapittel 3.

Betydningen av å definere innholdet i tjenestetilbudene de selv har initiert og drifter handler på mange måter om makt og empowerment, at brukerne som enkeltindivider og som gruppe har opparbeidet seg en styrke og en kraft til å komme seg ut av en avmaktssituasjon. Når informantene i studien mener det er vanskelig å forstå fullt ut hvor mye det betyr for dem å ha kontroll over de brukerstyrte tilbudene, er det fordi det vanskelig lar seg gjøre for de som ikke har opplevd å leve med avmakt og krenkelser.

Et annet aspekt i betydningen av tjenestetilbudet Kafé X som brukerstyrt, er at særlig lederne og de frivillige som var engasjert i Kafé X gir uttrykk for at de opplever å få anerkjennelse, med alt det medfører, for den innsatsen de har lagt ned i det brukerstyrte tjenestetilbudet.

Betydningen av anerkjennelsen

Anerkjennelse betegner den ekspressive handlingen, hvor en person gis anseelse og er i stand til å ta imot den. I den andre av to underordnede problemstillinger i oppgaven, spør jeg hvilken betydning anerkjennelsen, som en ekspressiv handling, kan ha for rusmisbrukere i tilfriskning. Studien viser at lederne, de frivillige og gjestene på Kafé X opplever å være i et gjensidig avhengighetsforhold, at de trøster hverandre, støtter og motiverer hverandre i et felles mål om rusfrihet, i en hverdag hvor utfordringene er mange og kompliserte.

Anerkjennelse slik den her kommer til uttrykk, er i følge Honneth (2003) avgjørende for individets utvikling av selvtillit og gjenspeiler seg i informantenes beskrivelser av Kafé X som et trygt sted å være, hvor de kan vokse. Anerkjennelse i denne dimensjonen er også en forutsetning for å kunne tre inn i et intersubjektivt forhold.

Studien viser videre at informantene, som brukere, er opptatt av sine rettigheter og engasjerer seg blant annet gjennom Kafé X og interesseorganisasjonene for å øke sin innflytelse på forhold som angår deres liv. Informantene oppgir å ha fått en relativt stor innflytelse i rusfeltet gjennom sitt engasjement, og opplever at samfunnet responderer på deres engasjement gjennom anerkjennelse og allmenn aktelse. Det er likevel unntak. En av informantene, som bare tidvis var ønsket som gjest på Kafé X på grunn av sitt rusmisbruk, mente han ikke hadde noe å si – noe sted. Han hevder at han opplevde seg rettsløs og til tider forfulgt og trakassert. Betydningen av anerkjennelse blir særlig tydelig når de respektive informantenes opplevelser blir satt opp mot hverandre. Mens først og fremst ledere og frivillige på Kafé X oppgir å ha fått en økt selvrespekt, opplever den omtalte gjesten seg utestengt og oppgitt.

Arbeidet har historisk sett alltid vært knyttet til moral, og individets arbeid for fellesskapet har vært av stor betydning for dets verdsettelse i et solidarisk samfunn. I artikkelen som omhandler anerkjennelsens betydning under kapittel 4, stiller jeg spørsmål ved samfunnets evne til å integrere borgernes forskjellige verdihorisonter, prestasjoner og ferdigheter. I studien blir det svært tydelig at ikke alle informantene opplever seg verdsatt av samfunnet. Enkelte av informantene opplever seg sågar krenket. Honneth (2003) mener det kulturelle verdifellesskapet, med sine moralske urettferdigheter, ydmyker, krenker og misakter personer slik at deres ferdigheter og evner ikke lenger nyter noen anerkjennelse. Tross denne skepsisen til det solidariske samfunnet, har i det minste lederne og de frivillige nytt en relativt stor grad av anerkjennelse og verdsettelse av arbeidet for fellesskapet. Studien viser at disse brukerne

gjennom arbeid, arbeidstrening, dugnader og andre holdningsskapende handlinger har møtt det moralsk betingede solidariske samfunnets verdier, og opplever med dette at innsatsen deres blir verdsatt.

Erfaringskompetansen som et virkemiddel og en overførbar kunnskap

Masteroppgavens overordnede problemstilling handler på mange måter om møtet mellom to kulturer, her definert på bakgrunn av kompetanse i ett og samme felt - brukernes erfaringskompetanse og fagfolks fagkompetanse i et rusfelt hvor maktfordelingen i beste fall har vært ujevn. Spørsmålet jeg stiller er om den fagutdannede sosialarbeideren kan trekke vekslers på tjenestemottakernes eller brukernes erfaringskompetanse i utviklingen av sosialt arbeid generelt, og tjenestetilbudene for rusmisbrukere spesielt?

I kapittel 5 trekker jeg inn flere eksempler på brukernes personlige erfaring eller kompetanse, kompetanse de har tatt med seg inn i de brukerstyrte tjenestetilbudene, og som synes å gjøre tilbudene attraktive for tjenestemottakerne. Den kompetansen jeg legger særlig vekt på er evnen til å se og lytte, være tilgjengelig og fleksibel og å stille krav som oppleves støttende. Denne kompetansen er, slik jeg ser det, et produkt av brukernes liv og forsterkes gjennom brukernes felles erfaringskompetanse eller forståelse av den andres behov og ønsker. Likevel vil jeg hevde at en slik kompetanse, til en viss grad, kan innarbeides i sosialarbeiderens repertoar, gjennom et økt fokus på brukerperspektivet generelt, og ved å vektlegge betydningen av denne kompetansen i utdanningen og praksis i feltet spesielt.

Erfaringskompetanse er et begrep som kan fremstå som noe diffust. Likevel har jeg valgt å bruke begrepet i denne masteroppgaven. Det har jeg gjort nettopp fordi det fremstår som diffust. Begrepet er mye benyttet i rusfeltet og representerer etter min mening en ny og spennende tilnærming til, i dette tilfellet rusmisbrukeres lærdom eller kunnskap, tilegnet gjennom livet. Erfaringskompetansen kan, som jeg mener å ha vist, være et uttrykk for et levd liv, det kan være opplevelser og følelser ervervet som tjenestemottaker og/eller en spire til økt innflytelse. Begrepet kan således ha flere ulike egenskaper, og kanskje være vel så aktuell som et virkemiddel for å få gjennomslag eller økt innflytelse, som den er en attraktiv kunnskap som kan videreføres og komme til nytte i sosialt arbeid.

Overføringsverdien av forskningen

Min hensikt med en forskningsstudie og masteroppgave rundt dette temaet, og med de problemstillingene jeg valgte, var å sette lys på et fenomen som synes å ha en positiv virkning på rusmisbrukeres livssituasjon. Med det ønsker jeg da også at resultatene skal ha en viss overføringsverdi. Som jeg redegjør for i metodekapittelet, kan kvalitativt genererte resultater oppleves som relevante og med det få en overføringsverdi, forutsatt at resultatene fremstår som tydelige, med gode argumenter for deres troverdighet og en presentasjon som tar hensyn til eksisterende diskurser på feltet (Andenæs 2000). Målet har således vært å presentere resultatene i denne masteroppgaven på en slik måte at den kan gi tilstandsbilder og/eller forståelsesmodeller relatert til temaet, og at særlig de som er engasjert i rusfeltet vil kunne dra nytte av forskningen.

Et behov for videre forskning

Det er flere spørsmål som melder seg med oppsummeringen av denne masteroppgaven. I den første av de to artiklene presenterer jeg Kafé X som et unikt brukerstyrt tjenestetilbud til rusmisbrukere i tilfriskning. Begrepet unikt er informantenes eget, og brukes til å beskrive tilbudets særstilling som et brukerstyrt etterverns- eller rehabiliteringstilbud, så vel som til å beskrive innholdet i tjenestetilbudet. Det ville med tiden være interessant å se på nye brukerstyrte tilbud, tilbud med muligheter til å høste erfaringer fra de første og, de til nå, unike tilbudene. Flere prosjekter, om enn i mindre skala enn de brukerstyrte i Tromsø, har blitt tildelt midler fra Helsedirektoratet og vil med stor sannsynlighet markere seg i sine kommuner, med sine tilbud, i årene som kommer.

Det hadde også vært interessant å se på betydning av de brukerstyrte tilbudenes innhold, i forhold til rusmisbrukernes mål om å bli eller forbli rusfri over tid. I et slikt spørsmål ligger det mange potensielle utfordringer, og kompliseres av forhold som brukernes samtidige deltagelse i offentlige tjenestetilbud, hvem som velger eller inviteres til å benytte seg av det aktuelle brukerstyrte tilbudet, hvilke andre tilbud som er tilgjengelige for brukerne, hva som ligger i begrepene rusfri og over tid, m.m. Skal de brukerstyrte tilbudene være med å kjempe med de offentlige tilbudene om driftsmidler over tid, er det kanskje nødvendig å kunne vise til resultater i form av måloppnåelse for tjenestemottakerne.

Med forskningsstudien denne masteroppgaven bygger på har jeg blitt invitert inn i rusmisbrukeres eller tidligere rusmisbrukeres hverdag som tjenesteytere og –mottakere tilknyttet Kafé X og andre brukerstyrte tjenestetilbud til rusmisbrukere i Tromsø. Informantenes opplevelser av og erfaringer med de brukerstyrte tilbudene, borger for en fremtid for de brukerstyrte tilbudene og et spennende samlet tjenestetilbud for rusmisbrukere i Tromsø og for resten av landet.

Referanser

Andreassen, Tone Alm (2004) *Brukermedvirkning i praksis – faglig fortolkning av politiske mål*. I: Rannveig Dahle og Kirsten Thorsen mfl. *Velferdstjenester i endring – når politikk blir praksis*. Bergen: Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS.

Arbeidsdepartementet (2007). *Nasjonal strategiplan for arbeid og psykisk helse 2007-2012*. Oslo: Arbeidsdepartementet.

Askheim, Ole Petter (2003). *Fra normalisering til empowerment*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.

Askheim, Ole Petter (2010). *Rehabilitering og empowerment*. I: Thommesen, Hanne red. *Rehabilitering som politikk, virksomhet og studiefelt*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.

Askheim, Ole Petter og Starrin, Bengt (2007). *Empowerment i teori og praksis*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.

Bae, Berit og Waastad, Jan Erik (1999). *Erkjennelse og anerkjennelse*. I: Bae, Berit og Waastad, Jan Erik red. *Erkjennelse og anerkjennelse. Perspektiv på relasjoner*. Oslo: Universitetsforlaget AS.

Berg, Bruce L. (2009). *Qualitative research methods for the social sciences*. Boston, US: Pearson Education, Inc.

Bjerke, Trond Nergård (2009). *Opplevd tilstedeværelse. Potensialer ved bruk av IKT i rusbehandlingen*. Akademisk avhandling. Tromsø: Universitetet i Tromsø.

Blaikie, Norman (2009). *Designing social research*. Cambridge, UK: Polity Press.

Bourdieu, Pierre (1992). *The practice of reflexive sociology [The Paris workshop]*. I: Pierre Bourdieu og Loic J.D. Wasquant: *An invitation to reflexive sociology*. Cambridge, UK: Polity Press.

Brannfjell Olsen, Anneli (2006). *Lyspunkt! En evaluering av et utviklingsprosjekt på brukernes premisser*. Akademisk avhandling. Tromsø: Universitetet i Tromsø.

Blaikie, Norman (2009). *Designing social research*. Cambridge, UK: Polity Press.

Christoffersen, Henrik (1992). *Borgeren og de offentlige serviceydelser*. AKF Nyt nr. 5, Amternes og Kommunernes Forskningsinstitut. København: AKF Forlaget.

Eriksen, Erik Oddvar og Weigård, Jarle (1999). *Fra statsborger til kunde: Kan relasjonen mellom innbyggere og det offentlige reformuleres på grunnlaget av nye roller?* Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift, nr. 9. Bergen

Fekjær, Hans Olav (2008). *Rus -bruk, -motiver, -skader, -behandling, -forebygging, -historikk*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.

Follesø, Reidun og Mevik, Kate (2010). *In the best interest of the child?: contradictions and tensions in social work*. I: Forsberg, Hannele og Kröger, Teppo red. *Social work and child welfare politics: through Nordic lenses*. Bristol, UK: Policy Press

Forskrift om habilitering og rehabilitering. 28. juni 2001 nr. 765. Oslo: Helse- og omsorgsdepartementet. www.lovdata.no [Lokalisert 06.01.2010]

Geertz, Clifford (1973): *The interpretation of cultures*. New York, US: Basic Books, Inc.

Guttormsen, Thorbjørg og Feragen, Stein (2010). *TTV – et brukerstyrt prosjekt. En evalueringsstudie av Tilbake til verden 2005-2008*. Tromsø: Det helsefaglige fakultet, Institutt for helse- og omsorgsfag. Universitetet i Tromsø.

Hafstad, Anne (2009). *Ingen trylleformel mot rus*.
<http://www.aftenposten.no/meninger/kommentatorer/hafstad/article3360638.ece> [Lokalisert 06.01.2010]

Harder, Margit og Pringle, Keith (2007). *De velfærdsstatslige betingelser for empowerment i England og Danmark*. I: Nissen, Maria Appel, Pringle, Keith og Uggerhøj, Lars: *Magt og forandring i sosialt arbejde*. København: Akademisk forlag.

Helsedirektoratet (2009). *Opptrappingsplanen for rusfeltet. Statusrapport for 2008*. Oslo: Helsedirektoratet.

Honneth, Axel (2003). *Behovet for anerkjennelse*. København: Hans Reitzels Forlag.

Humerfelt, Kristin (2001). *Brukermedvirkning, et samarbeid mellom to komplementære kulturer*. Akademisk avhandling. Trondheim: NTNU.

Humerfelt, Kristin (2005). *Begrepene brukermedvirkning og brukerperspektiv – honnørord med lavt presisjonsnivå*. I: Willumsen, Elisabeth red. *Brukernes medvirkning! Kvalitet og legitimitet i velferdstjenestene*. Oslo: Universitetsforlaget.

Høilund, Peter og Juul, Søren (2005). *Anerkendelse og dømmekraft i socialt arbejde*. København: Hans Reitzels Forlag.

Hårvik, Vidar (2008). *Sluttrapport MARBORG TTV*.

Hårvik, Vidar (2009). *Årsrapport MARBORG 2008*.
<http://www.marborg.no/om-oss/arsrapportserviceerkl%c3%a6ring/> [Lokalisert 06.01.2010]

Hårvik, Vidar (2010). *Årsrapport MARBORG 2009*.
<http://www.marborg.no/om-oss/arsrapportserviceerkl%c3%a6ring/> [Lokalisert 06.01.2010]

Haavind, Hanne red. (2000). *Kjønn og fortolkende metode. Metodiske muligheter i kvalitativ forskning*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.

Kafé X. <http://www.kafex.no/omkafex/> [Lokalisert 12.12.2010]

Kaino Torill (2006). *Lediggang er rota til alt ondt! Tilbake til verden – et prosjekt for LAR-brukere i Tromsø*. Akademisk avhandling. Alta: Høgskolen i Finnmark.

Kjørup, Søren (2001) *Den ubegrundede skepsis – en kritisk diskussion af socialkonstruksionismens filosofiske grundlag*. I: *Sosiologi i dag*, Vol 31, Nr.2, Oslo, Novus Forlag.

Kristiansen, Kristjana (1993). *Normalisering og verdsetjing av sosial rolle*. Oslo: Kommuneforlaget AS.

Law, John (2004). *After method – mess in social science research*. London: Routledge.

Lov om pasientrettigheter av 2. juli 1999 nr. 63 (pasientrettighetsloven). Oslo: Helse- og omsorgsdepartementet. www.lovdatab.no

Malterud, Kirsti (1996). *Kvalitative metoder i medisinsk forskning. En innføring*. Oslo: Tano Aschehoug.

Mol, Annemarie (2002). *The body multiple: Ontology in medical practice*. Durham, US: Duke University Press.

Nasjonal retningslinje for legemiddelassistert rehabilitering ved opioidavhengighet (2010). Oslo: Helsedirektoratet.

Nettavisen Nordlys. <http://www.nordlys.no/sok/?q=kafe+x> [Lokalisert 15.12.2010]

Nissen, Maria Appel, Pringle, Keith og Uggerhøj, Lars (2007). *Magt og forandring i sosialt arbejde*. København: Akademisk forlag.

Nissen, Maria Appel, Pringle, Keith og Uggerhøj, Lars (2007). *Produktiv makt*. I: Nissen, Maria Appel, Pringle, Keith og Uggerhøj, Lars. *Magt og forandring i sosialt arbejde*. København: Akademisk forlag.

Normann, Trine, Sandvin, Johans Tveit og Thommesen, Hanne (2006). *Om rehabilitering. Mot en helhetlig og felles forståelse?* Oslo: Kommuneforlaget AS.

Olsen, Bennedichte C. Rappana (2005). *Om å vite best... sammen – brukervedvirkning i helse- og sosialsektoren*. I: Stamsø, Mary Ann red. *Velferdsstaten i endring*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.

Richardson, Laurel (1998). *A method of inquiry*. I: Denzin, N.K. og Lincoln, Y.S. *Collecting and interpreting qualitative materials*. California, US: Sage Publication.

Rønning, Rolf og Solheim, Liv Johanne (1998). *Hjelp på egne premisser? Om brukervedvirkning i velferdssektoren*. Oslo: Universitetsforlaget.

Seale, Clive ed. (2004). *Researching society and culture*. London, UK: SAGE Publications Ltd.

Silverman, David (2006). *Interpreting qualitative data*. London: SAGE Publications Ltd.

Skiri, Jan Arve (1997). *Vi vil handle – ikke behandles*. Trondheim: Mental Helse Sør-Trønderlag.

Slettebø, Tor (2002). *Empowerment som tilnærming i sosialt arbeid*. I: Conradi, Hallgerd og Vindegg, Jorunn mfl. *Profesjon og fag – sosionomkompetanse i utvikling*. Oslo: Seksjonsrådet for sosionomer i fellesorganisasjonen for barneverbspedagoger, sosionomer og vernepleiere.

St. meld. nr. 25 (1996-97). *Åpenhet og helhet*. Oslo: Helse- og omsorgsdepartementet.

St. meld. nr. 21 (1998-99). *Rehabiliteringsmeldingen*. Oslo: Helsedirektoratet.

St. prp. nr. 1 (2006-2007). *Opptrappingsplanen for rusfeltet 2006-2009*. Oslo: Helse- og omsorgsdepartementet.

Thommesen, Hanne red. (2010). *Rehabilitering som politikk, virksomhet og studiefelt*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.

Tromsø kommune. <http://www.tromso.kommune.no/rus-og-psykiatri.121203.no.html>

[Lokalisert 04.12.2010]

Villadsen, Kasper (2007). *Makt og selv-teknologi. Foucaults aktualitet for velfærdsforskningen*. I: *Tidsskrift for Velfærdsforskning*, Vol 10, Nr.3, Bergen: Fagbokforlaget.

Vindedal, Bente et al. (2008). *Evaluering av Legemiddelassistert rehabilitering*. Evalueringsrapport. Sosial- og helsedirektoratet.

Waal, Helge m.fl. (2009). *Statusrapport 2008 – LAR i Norge 10 år*. SERAF Rapport 2/2009. Oslo: Universitetet i Oslo.

Willumsen, Elisabeth red.(2005). *Brukernes medvirkning! Kvalitet og legitimitet i velferdstjenestene*. Oslo: Universitetsforlaget.

Ørstavik, Sunniva (1996). *Brukerperspektivet – en kritisk gjennomgang*. INAS-NOTAT 1996:8 Institutt for sosialforskning. Oslo: NOVA.

Vedlegg

Forespørsel om å delta i forskningsprosjektet:

”Brukerstyring i rusfeltet – erfaringer med og tanker rundt Kafé X, et tilbud til rusmisbrukere i tilfriskning”

Jeg henvender meg til deg i forbindelse med en studie som bl.a. vil behandle styringsprosesser av og erfaringer med Kafé X i Tromsø. Studien vil danne grunnlag for to artikler relatert til brukerstyring i rusfeltet.

Bakgrunn og hensikt

Guttormsen og Feragen (2010) evaluerte nylig et brukerstyrt tilbud til rusmisbrukere i Tromsø, Tilbake Til Verden (TTV). Denne evalueringen viste at *prosjektet ble møtt med entusiasme, både fra brukere og fagfolk, og blir regnet som et vellykket prosjekt av omtrent alle involverte*. Jeg ønsker nå å se på et annet tilbud som omtales som brukerstyrt og publisere et par artikler basert på funn i studien. Jeg søker i den forbindelse komplementære erfaringer rundt styringsprosessene knyttet til prosjektet, samt generelle erfaring med tilbudet. Et av målene med denne studien er å få utvidet kunnskap om fenomenet brukerstyring, gjennom erfaringer med Kafé X spesielt og i rusfeltet generelt.

Forespørselen

Jeg ønsker å intervju deg om dine erfaringer med Kafé X på bakgrunn av ditt kjennskap til eller din involvering i tilbudet. Intervjuet, et kvalitativt, semistrukturert intervju, vil ta ca 60 minutter og følge en intervjuomal. Dersom du tillater det, vil intervjuet bli tatt opp på lydbånd. Intervjuet vil bli gjennomført i tråd med forskningsetiske retningslinjer og anbefalinger fra NDS (Personvernombudet for forskning) der taushetsplikten overholdes, opplysninger anonymiseres, deltagelse er frivillig og det innhentes informert samtykke fra informanten.

Behandling av informasjonen du gir

Notater fra samtalen med deg, evt. lydbånd og utskrift fra lydbånd er underlagt lovfestet taushetsplikt. Det vil ikke være mulig å identifisere deg i resultatet når studien/artikkelen publiseres. Når studien er avsluttet, våren 2011, vil lydbånd og skriftlig tekst slettes.

Frivillig deltagelse

Det er frivillig å delta i undersøkelsen. Du kan når som helst trekke tilbake samtykket til å delta, uten at du trenger å begrunne hvorfor. Hvis du ønsker å delta, undertegnes samtykkeerklæringen som følger med dette brevet. Det vil foreligge to kopier av samtykkeerklæringen. Du skal få et eksemplar, jeg det andre. Dersom du senere ønsker å trekke samtykket eller om du har spørsmål ang studiet, kan du kontakte meg.

Kan du delta i studien ber jeg deg vennligst gi tilbakemelding på E-post eller tlf så snart som mulig. Jeg vil da kontakte deg for å avtale tidspunkt og sted for intervjuet.

Takk for oppmerksomheten

Stein Feragen

Prosjektleder / Masterstudent HIBO

Post: Flatvold 2b/B202, 8009 Bodø

Tlf: 48100984

E-post: steinferagen@hotmail.com

Samtykke til deltagelse i studien

”Brukerstyring i rusfeltet – erfaringer med og tanker rundt Kafé X, et tilbud til rusmisbrukere i tilfriskning”

Jeg er villig til å delta i studien.

.....
Sted, dato Prosjektdeltager Telefonnummer

Jeg bekrefter å ha gitt informasjon om studien.

.....
Sted, dato Prosjektleder

Med vennlig hilsen

Stein Feragen
Prosjektleder / Masterstudent HIBO

Post: Flatvold 2b/B202, 8009 Bodø

Tlf: 48100984

E-post: steinferagen@hotmail.com